

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Veronika Vavřincová

Mořské národy

Sea Peoples

Praha 2012

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jan Bouzek, DrSc.

Tímto bych chtěla poděkovat vedoucímu mé bakalářské práce panu Prof. PhDr. Janu Bouzkovi, DrSc. za vedení mé práce a za literaturu, kterou mi poskytl. Dále bych chtěla poděkovat své rodině, za podporu při studiu a psaní této práce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Chomutově, 21 .8. 2012

.....
Veronika Vavřincová

Abstrakt

Ve své práci bych se ráda věnovala tzv. Mořským Národům, což byly národy, které ohrožovaly východní Středomoří kolem 12. století př. n. l. Chtěla bych osvětlit situaci ve východním Středomoří před příchodem Mořských Národů a to především v Chetitské říši, Egyptě a egejské oblasti a zaměřit se na zdroje informací, které o Mořských Národech máme k dispozici. Jelikož se nám nedochovaly téměř žádné archeologické důkazy, budu pracovat především s prameny, které po sobě zanechaly země, které nájezdy Mořských Národů ovlivnily. Ráda bych poukázala na to, že Mořské Národy nebyly pouze jeden národ, ale byla to různá etnika z různých kultur a zemí, která se spojila a drancovala. Také bych nechtěla opomenout následky útoků Mořských Národů pro některé státy ve východním Středomoří, neboť pro některé státy byly tyto následky fatální.

Klíčová slova

Mořské Národy, Ramesse III, Egypt, Filištínští

Abstract

In my Bachelor thesis I would like to dedicate the Sea Peoples, which were nations that threatened Eastern Mediterranean about 12 century BC. I would like to clarify the situation in Eastern Mediterranean before the arrival of the Sea peoples and especially in Hittite Empire, Egypt and Aegean area and focus on sources of informations, which we have about the Sea Peoples. Because we survived almost no archaeological evidence, I will work especially with sources, which left behind countries that affected invasions of Sea Peoples. I would like to pointed that Sea Peoples were not only one nation, but it was different ethnic groups of different cultures which joined and looted. Also I did not want to miss consequences of attacks Sea Peoples for some countries of the Eastern Mediterranean, because for some states these consequences were fatal.

Keywords

Sea peoples, Ramesse III, Egypt, Philistines

Obsah

1. Úvod	9
2. Situace v Egejské oblasti a východním Středomoří před příchodem Mořských Národů ..	11
2.1. Chetitská říše	11
2.2. Egypt	14
2.3. Egejská oblast.....	17
2.3.1. Achchijáva	18
2.3.2. Kypr	22
2.4. Itálie, Sicílie a Korsika	22
3. Zdroje informací o Mořských Národech	25
3.1. Kypersko - Minojské.....	25
3.2. Ugaritské	26
3.3. Egyptské zdroje	26
4. Mořské Národy	28
4.1. Bitva mezi Ramessem III. a Mořskými Národy.....	28
4.1.1. Pozemní bitva	31
4.1.2. Bitva na moři	31
4.1.3. Důsledky bitvy.....	32
5. Etnika Mořských Národů	34
5.1. Shardana	34
5.2. Shekelesh.....	36
5.3. Weshesh	37
5.4. Denyen	37
5.5. Tjeker	39
5.6. Teresh.....	39
5.7. Ekwesh	40

5.8.	Lukka.....	41
5.9.	Peleset	42
5.9.1	Filištínská keramika.....	44
6.	„Materiální kultura“ Mořských Národů	46
6.1.	Lodě.....	46
6.1.1.	Homérův odkaz	47
6.2.	Výzbroj a výstroj.....	50
7.	Situace ve východním Středomoří po útoku Mořských Národů	53
7.1.	Chetitská říše.....	53
7.2.	Kypr.....	54
7.3.	Egejská oblast.....	55
7.3.1.	Dórská otázka	57
8.	Závěr.....	59
9.	Seznam použité literatury:	61
10.	Obrazová příloha.....	63

Seznam zkratk citovaných děl

Zkratky názvů literárních pramenů¹:

Hom. <i>Il.</i>	Homerus, <i>Ilias</i>
Hom. <i>Od.</i>	Homerus, <i>Odyssea</i>
Thuc. <i>His.</i>	Thucydides, <i>Historiae</i>
Hdt.	Herodotus, <i>Historiae</i>

¹ Zkratky jsou převzaty ze slovníku Lidell, H. G. – Scott, R. – Jones, H. S. , *Greek-English Lexicon*. Oxford, Clarendon Press, 1925.

1. Úvod

Ve 12. století př. n. l. se území Anatolie, Levanty, Řecka a Egypta stala obětí útoků nájezdných kmenů, které z pramenů známe pod názvem Mořské Národy. Termín Mořské Národy je pojem, který byl poprvé použit v roce 1881 Gastonem Maspérem, který tyto národy označil jako „peuples de la mer“.² Maspéro měl pro toto označení dobrý důvod. Některé z egyptských textů totiž označují Mořské Národy jako ty, kteří pocházejí „z *ym*“. Slovo *Ym* je v semitském jazyce slovo, které bylo do Egypta zavedeno za vlády Hyksósů. Přesné označení je sporné, avšak slovo odkazuje na rozlehlé vodní plochy, což si Maspéro spojil s mořem. Sami Egyptané je nazývali „Lidé z moře“ Odkud tedy přišli? A jaký byl důvod těchto nájezdů?

Na tyto otázky bych chtěla nalézt odpověď v mojí práci. V první kapitole bych se ráda věnovala situaci ve Východním Středomoří a egejské oblasti před příchodem Mořských Národů. Není vůbec jasné, že katastrofa, která postihla některé státy v těchto oblastech ve 12. století př. n. l. byla opravdu zapříčiněna těmito Mořskými Národy. Jak se dozvíme v první kapitole, ve které bych se chtěla věnovat hlavně Chetitské říši, Egyptu a oblasti Egejského moře, ve kterém dominovala převážně Mykénská kultura, byly tyto říše velmi rozvinuté a kulturně i hospodářsky vyspělé.

Ve druhé kapitole jsem se zaměřila na zdroje informací, které o Mořských Národech máme. Poněvadž jim jejich téměř až kočovný způsob života neumožňoval usadit se, nemáme o nich žádné archeologické zprávy. Největší podíl tedy tvoří záznamy písemné a hlavně ikonografické, které nám zanechali egyptští umělci. V písemných pramenech se několikrát objevují zmínky o nájezdných akcích, a proto si myslím, že by neměly být opomíjeny. Avšak největším a nejvýznamnějším zdrojem informací jsou ikonografické prameny, které se nám zachovaly hlavně na území egyptské říše. Dobrým dokladem je chrám v Abu Simbel, Karnaku a nejvíce informací nalezneme v chrámu v Medinet Habu. Jiné prameny prakticky neexistují, což nám mnohem více ztěžuje bádání o těchto tajemných Mořských Národech.

Ve třetí kapitole se již budu věnovat samotným Mořským Národům, především bitvě mezi nimi a Ramessem III., která je velmi dobře zdokumentovaná a podává nám prakticky nejvíce informací o těchto národech. Dále zde také rozdělují Mořské Národy na kmeny a etnika, která je tvořila, neboť to nebyl jeden samostatný národ, který by takovéto nájezdy

² Morris, 2006, 32.

podnikal. Uvidíme, že některá z těchto etnik bojovala také proti Mořským Národům, i když převážně tvořila část jejich armády. Také se zde budu zabývat „materiální kulturou“, tedy spíše ikonografickými prameny, které by nám mohly pomoci z identifikací těchto národů. Jak dobře víme, podnikaly Mořské Národy nájezdy také na moři, takže bych se chtěla podrobněji podívat na jejich loďstvo. A také na jejich výzbroj a výstroj, která je dobře patrná na reliéfech z Egypta.

V neposlední řadě je také nutné zmínit situaci, která nastala po útocích těchto nájezdných nepřátel. Tato situace je nastíněna v poslední kapitole mé práce. Je zde také zmíněna tzv. dórská otázka, jejíž vyřešení je stále aktuální.

Za velmi podnětnou považuji knihu od N. K. Sandars *The Sea Peoples Warriors of the Ancient Mediterranean 1250- 1150 BC*, kterou jsem při psaní své práce hojně využívala a myslím, že je napsána velmi výstižně a odborně. Dále bych chtěla vyzdvihnout práci pana Frederika Woudhuizena, *Ethnicity of the Sea Peoples*, která mne inspirovala a pomohla mi k vlastnímu názoru na tuto problematiku.

2. Situace v Egejské oblasti a východním Středomoří před příchodem Mořských Národů

Mezi státy zasaženými vpádem Mořských Národů ve východním Středomoří byla převážně Chetitská a Egyptská říše a v egejské oblasti říše Mykénská. Byly to říše mocné, kulturně i hospodářsky vyspělé, přesto však pouze jediná říše dokázala vzdorovat invazi, která nečekaně přišla z moře, byla to říše Egyptská a její panovník Ramesse III. Pro Chetitskou a Mykénskou civilizaci se útok stal osudným.(Obr.1.)

2.1. Chetitská říše

Chetitě byl indoevropský národ, který obýval území dnešní Malé Asie, Sýrie, Libanonu a části Palestiny. Sami Chetitě se proslavili jako obratní metalurgové, dobří vojáci i diplomaté. Zabývali se také chovem dobytka, velkou měrou chovem koní a zemědělstvím, které tvořilo značnou část jejich obživy. Na jejich území se postupem času vytvořilo několik víceméně samostatných center, jako například Něšaš, Zalpa, Kuššar a také Chattuša, hlavní město dřívějších Chattijců³. V Chattuši sídlili městští panovníci- králové, kteří se snažili získat hegemonii nad ostatními panovníky. Studie dokázaly, že mluvili jazykem, který se v textech nazývá *hattili* a je jazykem kmene Hatti, tedy Chetitů.⁴

V 17. století se hlavním centrem chetitské moci stalo město Chattuša, které mělo velmi příznivou polohu, neboť bylo ze všech stran chráněno prudkým srázem. Moc Chetitů v této době velmi vzrostla a začali se zabývat výbojnou politikou. Jedním z důležitých rysů chetitského krále bylo, že původně neměl ve svém státě despotickou moc. Jejich vliv byl omezen šlechtou, která měla právo zaujímat vlastní stanoviska k důležitým otázkám, a král byl povinen její mínění respektovat. Druhým znakem byla skutečnost, že chetitská říše netvořila jeden samostatný územní útvar, který by podléhal stejnou měrou vůli jednoho panovníka. Některé její části svěřil král do správy svým blízkým příbuzným.⁵ Jejich moc byla do jisté míry nezávislá na centrální správě, takže chetitská říše připomínala spíše federaci než

³ Žili na stejném území jako Chetitě. Byli jimi poraženi a někteří patrně splynuli s chetitským obyvatelstvem.

⁴ Bryce, 1998, 11.

⁵ Burian, 1973, 82.

klasický, despoticky centralizovaný statní orgán. Teprve časem nabývala moc chetitského krále despotických rysů.⁶

Důležitým mezníkem pro historii chetitské říše byla bitva u Kadeše, která se uskutečnila pravděpodobně v roce 1286/5 př. n. l. na řece Orontu mezi mladým faraonem Ramessem II. a chetitským vládcem Muwatallim II. Bitva u Kadeše je považována za jednu z největších bitev starověkého světa. Ve 4. roce své vlády zahájil Ramesse II. svou první velkou vojenskou výpravu do Sýrie, jejímž výsledkem bylo navrácení území Amurru k Egyptu. Tento stav však neměl mít dlouhého trvání, neboť chetitský král Muwatalli se rozhodl dobýt Amurru zpět a pokusit se zabránit dalším územním ztrátám ve prospěch Egyptanů. Ramesse II. na to reagoval tím, že následujícího roku překročil hranici u pevnosti v Síle, tentokrát s úmyslem vést válku přímo proti soupeři.⁷(Obr. 2.)

Ramesse II vybudoval nejmocnější armádu, jakou byl Egypt schopný postavit. Skládala se ze 4 sborů, které byly pojmenovány podle hlavních egyptských bohů: Amona, Rea, Ptaha a Sutecha. Armáda čítala 20 000 mužů. Na jaře vyrazila armáda proti Chetitům. Muwatalli mezitím zorganizoval spojenectví králů a knížat z Arzavy, Nahariny, Karchemiše Chalpy a Kadeše. Jádrem této armády byly chetitská útočná vozba- nejobávanější zbraň onoho tisíciletí. Proti Egyptanům měli výhodu převážně v tom, že na každém voze byla tříčlenná posádka: vozataj, střelec a štítonoš.⁸ Egyptané měli pouze dvoučlennou posádku. Chetitské vozy byly lehčí, pohyblivější a jejich vozatajové byli zvyklí na boj ve velkých formacích. Naproti tomu své pěchotě chetitský král příliš nedůvěřoval. Ramessovy čtyři armády postupovaly údolím Orontu za sebou, a když se přibližovaly ke Kadeši, byla vpředu Amonova armáda, kterou vedl sám Ramesse II. Ve vzdálenosti dvou kilometrů byly armáda Reova, v 7 kilometrech armáda Ptahova a asi deset kilometrů daleko za nimi byla armáda Sutechova.⁹

Amonův předvoj chytil před Kadešem několik chetitských vojáků, kteří prohlásili, že jsou zběhové, a vypověděli, že chetitská vojska ze strachu ustoupila na sever. Ramesse tedy rozbil tábor a svolal válečnou radu. Usadili se na stejném místě, které předtím opustili Chetitové a začali znovu vyslýchat zajatce. Dozvěděli se, že první výpověď byla jen lest. Ramesse okamžitě poslal posly k armádě boha Rea, ale přišli pozdě. Muwatalli mezitím obešel Amonovu armádu a vrhl se na nic netušící nepřipravené Egyptany. Jediným úderem ji

⁶ Tamtéž.

⁷ Shaw, 2003, 313.

⁸ Zamarovský, 1961, 252.

⁹ Devries, 2007, 26.

zničil. Jen málo lidí se zachránilo a uteklo, ale Chetitě je chytili a pobili a vtrhli do tábora. Jediný, kdo se postavil na odpor, byl sám faraon.¹⁰

Což nám také dokládá nápis z Ramessova chrámu v Luxoru.

„Zločin, že mě moji vojáci a bojovníci na vozech opustili, je větší, než lze vyslovit. Vizte však: Amon mi dal vítězství, aniž byli u mne vojáci a bojovníci na vozech. Tato daleká země viděla mé vítězství a mou sílu, když jsem byl sám, bez jediného z velkých, jenž by mě následoval, bez jediného vozataje.“¹¹

Přitom král Chetitů proti němu obrátil všechna svá vojska.

„Bylo jich dohromady tisíc válečných vozů, a všechny mířili přímo na oheň¹². Avšak já jsem se na ně vrhl. Byl jsem jak Mont a v okamžiku jsem jim dal cítit svou ruku. Srážel jsem je, pobíjel jsem je, kde byli, a jeden volal k druhému: To není člověk, který je mezi námi, to je nepřemožitelný Sutech, Baal je v jeho údech. To nejsou lidské činy, které dokazuje! Ještě nikdy jediný člověk sám bez pěchoty a bojovníků na vozech nepřemohl statisíce!“¹³

Toto je ovšem nadsazené vyprávění egyptských historiků, avšak přesto není pochyb, že Ramesse, se svou osobní stráží, pobil mnoho chetitských vojáků a namířil si to k moři. Ztratil sice spoustu vojáků, ale zachránil si tím život. Když prchal, narazil přitom na svůj oddíl, což Ramesse pokládal za zásah od bohů. Poté se proti chetitské armádě obrátil on. Chetitě mezitím seskákali z vozů a začali si dělit kořist, a tak nečekali, že by je mohl ještě egyptský král překvapit. Nastala tedy nová bitva, dorazil i oddíl Ptaha. Muwatalli nasadil 1000 válečných vozů, ale na malém prostoru se mu to nevyplatilo, protože nemohl manévrovat, tak jak předpokládal. Egyptské oddíly utrpěly hrozivé ztráty, ale nápor vydržely. Muwatalli se stáhl za hradby Kadeše, jenž byl jeho spojencem. Bitva tedy skončila nerozhodně. Po této bitvě uzavřeli Chetitě a Egyptané smlouvu o věčném míru a přátelství. Tato smlouva byla naplněna, když si Ramesse II. vzal za ženu dceru krále Chattušiliho III., který byl nástupcem Muwatalliho II., Egypt již však nikdy nezískal zpět Amurru ani Kadeš.¹⁴ Byla to první mírová smlouva v historii lidstva.

¹⁰ Devries, 2007, 26.

¹¹ Tamtéž.

¹² Tj. na Ramessovu hlavu, ozdobenou diadémem s posvátným hadem, jenž chrlí oheň.

¹³ Zamarovský, 1961, 255.

¹⁴ Zamarovský, 1961, 255.

Tato bitva je pro nás velice důležitá, nejen proto, že nás informuje o skvělé taktice obou vládců, ale také proto, že jako spojenci chetitské říše zde vystupují etnika, která později můžeme doložit jako součást Mořských Národů. Jména národů, které se zúčastnily této bitvy, můžeme nalézt na chrámu v Luxoru.¹⁵ Jména začínají Nahrin nebo Mitani, což jsou státy ležící východně od Eufratu a dnes dosahují západně k Aleppu, ale krátce na to byly pohlceny Assýrií. Poté je zde jmenována Arzava, ležící JZ od chetitské říše, s kterou měli Chetitě čilé obchodní kontakty. Dále Dardany, nebo Drdny, což by snad mohli být Dardanoi, které Homér považoval za původní lid Troje. Na seznamu jsou ještě Kashka nebo Keshkesh, kteří byli považováni za nájezdné zloděje. A nakonec Lukka, piráti, kteří byli známí ve východním středomoří již po staletí. Mohli by snad pocházet ze SZ Anatolie nebo JZ pobřeží Kárie. Jejich domovská země však není s jistotou lokalizována.¹⁶ Dále pak ještě menší městské státy či města. Jako například Kadeš, Karchemiš, Aleppo, či Ugarit. Na straně Ramesse II. bojovali lidé zvaní Shardana. Jak uvidíme později, některé z těchto národů, které bojovaly po boku Chetitů, se objeví v důležitých bitvách, které však již svedou za tolik obávané Mořské Národy.

2.2. Egypt

Starověký Egypt byl jednou z nejvýznamnějších a zároveň nejstarších říší ve Středomoří a na Předním Východě. Jejím centrem byla oblast na severo-východě Afriky. Díky každoročním záplavám na řece Nilu bylo možné původně nehostinné místo Saharské pouště proměnit v úrodnou zemědělskou půdu. Staroegyptská civilizace trvala a rozvíjela se po dobu více než tři tisíciletí. Své historie si byli Egypťané velmi dobře vědomi, a v obdobích krize či nepokojů hledali řešení či inspiraci v minulosti.¹⁷ Historie Egypta je velmi dlouhá, já se ve své práci chci zaměřit na události, které se staly za vlády tři faraonů. Ramesse II., Merenptaha a Ramesse III.

Egypt za vlády Ramesse II. kulturně i společensky vzkvětal. Nechal vybudovat Ramesseum a také chrám v Abu Simbel, díky němu měl Egypt dobré vztahy s chetitskou říší. V bitvě u Kadeše se na egyptské straně objevil národ, který se v pozdějších letech stane součástí Mořských Národů, byli to bojovníci národu Shardana. Dalším mezníkem, kdy se

¹⁵ V Ramesseu, které nechal postavit Ramesse II. Chrám se nachází v Thébách a je mocnou připomínkou bitvy u Kadeše. V roce 1829 jej Jean- Francois Champollion identifikoval jako zádušní chrám a pojmenoval ho Rhamesséion.

¹⁶ Sandars, 1978, 37.

¹⁷ Shaw, 2003, 17.

objevila etnika, která můžeme později spojit s Mořskými národy, byla vláda faraona Merenptaha. Faraon byl již v pokročilém věku, když vyslal několik vojenských výprav za hranice Egypta. Pro nás je důležitá jeho výprava proti Libyjcům. Libyjci představovali problém již za vlády jeho otce a děda, ale nyní již pevnosti, které Ramesse II. vybudoval podél západní hranice delty, zjevně nedokázaly zabránit invazi masivní koalice libyjských a dalších kmenů, vedených králem Merejem.¹⁸ Libyjci vpadli na východní hranici delty a jejich spojenci byla některá etnika z řad Mořských Národů. Z Merenptahovy Stély¹⁹ (obr. 3) se dozvídáme jména některých z Mořských Národů. Stéla zmiňuje Sherden (Shardana), Lukka (se kterými jsme se již setkali v bitvě u Kadeše), Ekwesh, Teresh a Shekelesh.

„Ubohý, padlý král Libyjců, Mereje, syn Deda, padl nad zemí Teheru s jeho lučištníky-Sherden, Shekelesh, Erwesh, Lukka, Teresh. Vzal si nejlepší válečníky a bojovníky ze své země. On přivedl jeho ženu a jeho děti, velitelé tábora a dosáhl západní hranice na polích Perire.“²⁰

Víme, že pronikli do Egypta, dříve než proti nim mohl Merenptah shromáždit své síly. Jelikož si s sebou Libyjci a Mořské Národy vedly své ženy, děti i dobytek, bylo zřejmé, že se chtějí v Egyptě usadit. Pronikly až do západní Delt, směřovaly na jih a ohrožovaly Memfidu a Héliopoli, kde se s nimi Merenptah střetl v šestihodinové bitvě, ve které se mu je podařilo porazit. Tisíce nepřátel bylo pobito, ale velké množství jich bylo zajato a odvedeno do vojenských kolonií, které se především nacházely v Deltě.

Egypt měl značnou vojenskou moc, avšak jedinou slabinou, kterou jeho armáda měla, byla svoboda cizích žoldnérů v jejich vojsku. Termín žoldnér je v Egyptě nejasný, neboť od pozdního 2. tisíciletí př. n. l. mohli být žoldnéři nabíráni i z řad aristokracie, kteří byli nazýváni *Maryannu*.²¹ Nejlepší z egyptských vojáků byly Sherdan, nebo Shardana, jejichž

¹⁸ Shaw, 2003, 318.

¹⁹ Známá též jako Izraelská Stéla nebo Vítězná stéla Merenptahova, je to nápis zanechaný faraonem Merenptahem (1213-1203 př.n. l.). Objevil ji Flinders Petrie roku 1896 v Thébách.

²⁰ Woudhuizen, 2006, 43.

²¹ O Maryannu nám toho není moc známo, tento pojem je nejasný. Byli to snad spojenci Egypta či samotní Egypťané? Slovo samo vychází z aramejského slova *Mareinu*, což znamená šlechticové. Ve 12. století př. n. l. je však výskyt aramejského slova v Egyptě více než záhadný. V roce 1996 se na ostrově Elefantina našel papyrus, který byl napsán aramejsky. Papyrus pojednává o židovské vojenské kolonii, která se nacházela na Elefantině. Měla chránit zemi proti invazím z Núbie. Kolonisté zde postavili chrám, kde byl uctíván Jahve a také zde byl kult Anath-Venuše. Měli velká privilegia a také své vlastní otroky. V roce 710 př. n. l. byl však chrám zničen. Na tomto papyru se našlo slovo *el-maran*, což znamená „pán“. Slovo se zde objevovalo velmi často. Toto slovo se přidávalo před jména satrapů z Jeruzaléma, když jim psal velitel kolonie. Satrapové z Jeruzaléma se v dopisech

původ je nejasný. Shardana však nebyli vždy vojenskou silou Egypta. Před vládou Ramesse II. se zúčastnili nájezdu na nilskou deltu.

„*Shardana, vzpurná srdce...a jejich bitevní lodě pocházeli ze středu moře.*“²²

Nápis dále říká:

„*Zničil bojovníky z Velké Zelené*²³ *a jižní Egypt mohl klidně spát.*“

Bojovali v bitvě u Kadeše a jejich zvláštní status je zaznamenán v mnoha textech, které nám podávají zprávy o potenciálním nebezpečí svobody cizinců v armádě. Mezi žoldnéře, kteří byli najímáni i předovýchodními státy byla i skupina zvaná *Hubshu*, o kterých se říkalo, že v časech války byli mocnými nepřáteli.²⁴ Byli vždy připraveni bojovat a vzít si kořist, která jim náležela. Někteří pocházeli ze semi-nomádských kmenů, z oblastí na krajích obydlených států, odkud migrovali jako pastevci a žili ve skupinách. Velice často cestovali jen na krátké vzdálenosti, důvodem snad bylo zemědělství, neboť většinou čekali, až vyrostou některé zemědělské plodiny. Někdy tvořili smíšené skupiny pastevců a zemědělců. Sám faraon Ramesse II. měl problémy se skupinou kmenů nazývajících se *Hapiru* nebo *Apiru*, v egyptštině *prw*. Snad by se mohlo jednat o Hurrianu. V egyptských textech, je země *Hapiru*, země, která nemá politickou pospolitost. V egyptštině je toto jméno známé od 15. století př. n. l. a v Mezopotámii ještě dříve. Jako vojenští aristokraté, *Hapiru* občas následovali *Maryannu*, buď jako pěší nebo vojenské jednotky. Avšak byli považováni za záškodníky a většinou se jim moc nevěřilo.²⁵ Byli známí i v Jeruzalémě, v chetitské říši a Ugaritu. Příležitostně se snad usadili, avšak většinou vedli kočovný způsob života, čemuž by

nazývali *Mareinu*, což znamená „Naši páni“. Je tedy možné, že Marryanu jsou vlastně opravdu aristokratického původu, i když nám není přesně zřejmé jakého a odkud.

²² Sandars, 1978, 50.

²³ Great Green. Nejasný pojem, který se objevuje v egyptských textech. Egyptský výraz tohoto slova zní *w3d-wt*, což je nepochybně výraz pro vodu. Zřejmě toto slovo znamená pevninskou vodu, protože v hieroglyfickém označení se objevuje papyrus, který se jinde než u řek nenacházel. Zelený pro Egyptany byl termín pro vegetaci a zeleninu jako takovou. Myšlenka, že by zelená mohla být asociována s vodou, má počátek v legendě o zavodnění Nilem, každoročním životodárném zázraku. Po každé, když přišla záplava, se lidé stěhovali z vesnic a z pevniny se staly ostrůvky. Jiné teorie navrhuji, že by to mohlo být moře či oceán. Nápis z hrobky Sahu-re, která se nachází v Abúsiru, je z 5. dynastie. Zde se našel reliéf, na kterém je mezi řadami božstev vyobrazeno i Great Green. Tělo má kompletně pokryto vlnitými liniemi, což by mělo znázorňovat vodu. V chrámu v Medinet Habu se našel nápis, který říká: „*Promluva bohů, pánům severních vod, spravujícím vody na východě, která nám otevírají cesty k Great Green, ústí řeky, zaplavující oblasti, jezera, králi Horního a Dolního Egypta.*“ Což naznačuje, že Great Green by mohla být delta Nilu.

²⁴ Sandars, 1978, 50.

²⁵ Sandars, 1978, 50.

mohlo napovídat i vyjádření, že jsou země bez politické pospolitosti. Velmi kontroverzní je jejich spojení s Izraelity. Izraelité se však neoznačují jako *Hapiru.*, ačkoliv si byli vědomi společného zájmu, který s těmito lidmi měli. Označení pochází ovšem od Egyptanů, kteří ho používali pro cizince z Asie, mezi které Izraelité také patřili. Tento národ nelze bohužel kvůli častému kočovnému způsobu života doložit archeologicky.²⁶ Egypt však hlavní zkouška vojenské síly měla teprve čekat.

2.3. Egejská oblast

Před příchodem Mořských Národů se v egejské oblasti rozvíjela kultura mykénská (16. – 11. století př. n. l.), jež sídlila na pevninském Řecku. Kultura je také nazývána pozdně heladská. Vznik této kultury je datován do 16. století př. n. l. V Mykénách uprostřed Argolidy, napůl cesty mezi Lernou a Korintem, se vytvořilo nejvýznamnější centrum pozdně heladského období, a proto bývá označována tato doba jako mykénská.²⁷

Kolem roku 1600 př. n. l. se v Mykénách objevují první šachtové hroby²⁸. Teprve mnohem později byla odkryta jiná skupinka hrobů, tentokrát však mimo okruh mykénských hradeb. Jak se ukázalo, byly některé tyto hroby starší než ty, které objevil Schliemann. Spadají do sklonku středně heladské doby. V materiálech, které se v šachtových hrobech našly, se projevují některé dekorační vlivy egyptského umění a na egyptské půdě se objevují stopy po mykénské produkci. Je tedy jasné, že již v této době čile obchodovala mykénská kultura s Egyptem. Z Egypta se na řeckou pevninu dostala patrně i znalost vojenské taktiky, spočívající v používání válečných vozů, která se zrodila v Mezopotámii.²⁹ V pozdně heladském období bylo již pevninské Řecko hustě osídleno. Rozvinula se mnohá centra, jako například Argos či Pylos. V Pylu se našlo velké množství hlíněné keramiky a mnoho hlíněných tabulek se záznamy psaných lineárním písmem B.³⁰ Po šachtových hrobech se v 15. století př. n. l. objevují tzv. kopulové hrobky, tholoi. Hlavním prostorem byla kupole, kde v komoře v ní byl uložen zesnulý. Do kupole se vcházelo úzkým dromem. Největší z nich je nazývána Átreova pokladnice. Další pozoruhodnou stavbu nalezneme v Pylu. Jedná se o tzv. Nestorův palác. Byl zde použit ašlar, avšak pouze na základy a vstup, stěny byly stavěny z hrubého kamene a omítnuté omítkou. Palác byl rozšířen ve 13. Století př. n. l.,

²⁶ Sandars, 1978, 51.

²⁷ Oliva, 1976, 22.

²⁸ Odkryty H. Schliemannem v 19. Století n. l..

²⁹ Oliva, 1976, 23.

³⁰ Písmo, které předcházelo řecké abecedě, rozluštil ho M. Ventris a J. Chadwick v letech 1951-1953.

pravděpodobně za nové dynastie vládců, ale stále nebyl opevněn. Masivní opevnění se objevuje ve většině měst, nejznámější je však v Mykénách a v Tíryntu. Chybějící opevnění v Pylu se staví jaksí do kontrastu. Podle pověstí bylo opevnění v Mykénách a v Tíryntu postaveno Lykijskými, kteří bývají považováni za Lukka, o kterých se dozvíme v dalších kapitolách. Mnoho nástěnných maleb je datováno do 13. století př. n. l. Zobrazují především lovecké scény, náboženská procesí a mnoho scén s bojem a násilím, což ovšem nemá nic společného s pádem mykénské civilizace. Oblečení nepřátel na malbách je totiž už ze starší doby kamenné tisíc let před nimi. Sami Mykéňané udržovali čilé obchodní styky. V Řecku byl nedostatek minerálů a mnoho z nich se muselo dovážet. Dováželi cín, ale také měď. Velkým zdrojem v této době byl samozřejmě Kypr, ale mohla být dovážena také ve formě ingotů. Kovy byly dováženy nejvíce a nejvíce vyvážená byla zase keramika. Také na Kypru se našlo velké množství mykénské keramiky, ale našla se na pobřeží u emporie, která patřila mykéňanům, takže je možné, že byla vyráběna přímo na ostrově. Samotná mykénská keramika má mnoho charakteristik, které jsou mnohem spolehlivější při určování původů než architektura a také to, že byla široce rozšířena. V průběhu mykénské doby bylo používáno značné množství keramiky. V období od 1400- 1200 př. n. l. se používala keramika LH IIIC, která již značí konečnou fázi mykénské civilizace. V chetitských textech se dozvídáme o vztahu mykénské kultury s kulturou Achchijáva. Jejich vztah je nám však nejasný. Sama kultura Achchijáva je nám záhadou, neboť se nám nepodařilo lokalizovat ani její domovskou zemi. Je možné, že pocházela přímo z pevninského Řecka. Jiná teorie říká, že by mohla pocházet z JZ pobřeží Malé Asie. Spojení s mykénskou civilizací je zatím nejasné.³¹

2.3.1. Achchijáva

Podle E. Forrera jméno Achchijáva, které se objevuje v chetitských klínopisných textech, označovalo prý vlastně říši starých Achájů, jejíž jádro leželo někde v pevninském Řecku. Forrer tak navázal na A. Goetze, který spojil Achchijávu s řeckým Achaiwá, Achaiwů.³² Vlastní jméno Achchijáva, případně jeho různé podoby jako Achcijuvá a Achchijá jsou s větší nebo menší jistotou doloženy ve 23 chetitských textech. Nepochybně se jedná o vlastní jméno místní, označující pravděpodobně nějakou krajinu. První chetitský král, který přišel- podle klínopisných textů- do styku se zemí Achchijáva byl Šuppiluliumaš I.,

³¹ Morris, 2006, 10.

³² Tamtéž.

který vládl asi mezi léty 1380- 1336 př. n. l. Tento panovník vyhostil nějakou osobu, snad svou vlastní manželku, do země Achchijávy a onen krok bývá vykládán jako projev existujících přátelských vztahů obou stran. Hojnější jsou zprávy za vlády panovníka Muršila II., který byl synem Šuppiliumi I. Muršili II. vládl asi v letech 1335-1310 př. n. l. Našel se záznam, na kterém je panovník nemocen, a byli mu na pomoc přivoláni bohové: „bůh Achchijávy a bůh krajiny Lazpaš“. Další zmínku máme od Muršiliho nástupce, krále Muvatalliše, vládl asi 1310- 1295 př. n. l. V jednom svém dopise, který je adresován achchijávskému králi, se zmiňuje, že dva urození achchijávští mladíci byli s Muvatallem kdysi společně vychováváni na chetitském dvoře. Jeden z nich pocházel přímo z královské achchijávské rodiny.³³

V době samotné Muvatalliho vlády byly však již chetitsko- achchijávské vztahy poměrně napjatější. Dopis samotný je historicky nejdůležitější chetitský dokument týkající se Achchijávy, bohužel však není dochován celý. Dopis bývá nazýván podle jakéhosi Tavagalavy, osoby zřejmě velmi významné v tehdejší maloasijské politice, blízké achchijávskému králi, ale zároveň důvěrně známé i Muvatallovi, neboť Tavagalavaš byl druhým z oněch dvou mladíků vychovávaných spolu s Muvatallem na chetitském dvoře. V dopise je popsáno jak se vojsko Tavagalavovo i vojsko chetitského krále objeví v krajině Lukka, když se tamní obyvatelstvo obrátilo se žádostí o pomoc v souvislosti nám neznámé, nejprve na Tavagalavu a později na chetitského krále. Tavagalavaš požádá dopisem o vyjednávání, Muvatalliš pošle vysokého úředníka, aby Tavagalavu k němu doprovodil. Tavagalavaš nepokládá však chetitského vyslance za dostatečně vznešeného a žádá, aby ho Muvatalliš ihned ustanovil ve sporném území králem, teprve potom prý k chetitskému králi přijde. Muvatalliš souhlasí pod podmínkou, že Tavagalavaš nebude mít žádná vojska v Ijalandě, až do ní chetitské vojsko dorazí. Muvatalliš tam však po svém příchodu nalezne velmi početné oddíly chetitských nepřátel, porazí je, získá mnoho zajatců a krajinu zpustoší. Ponechá však bez úhony pevnost Atriji, s výslovným odvoláním na jakousi smlouvu, snad s králem Achchijávy.³⁴

Tehdy se objeví chetitský poddaný Pijamaraduš, odejme chetitskému králi 7000 zajatců a odejde s nimi do města Millavandy, o kterém chetitský král jasně naznačuje, že spadalo pod moc krále Achchijávy. Chetitský král pošle tedy achchijávskému králi dopis se stížností na Pijamarada. Nedočká se však přímé odpovědi, a tak vstoupí sám do Millavandy s vojenskou

³³ Bartoněk, 1969, 296.

³⁴ Bartoněk, 1969, 297.

mocí. Nenalezne tam ani Pijamarada, který z Millavandi odplul na lodi, ani Tavagalavu, a zároveň zjistí, že zástupce achchijávského krále v Millavandě je s Pijamaradem spřízněn. Zejména je však chetitský král rozhořčen nad tím, že se král Achchijávy rozhodně staví proti Pijamaradovu vydání. Chetitský král v každém případě naléhá na úplné vyřešení Pijamaradova případu, neboť je prý nebezpečí, že tato osoba bude i nadále podnikat z různých krajin útoky na chetitské panství. Král Achchijávy má prý Pijamaradovy napsat, aby se buď pokojně usadil, nebo aby se vrátil k Chetitům, ale v žádném případě prý nemá achchijávský král dovolit, aby Pijamaraduš užil Achchijávy jakožto základny k protichetitským útokům. Přitom pro případ vydání Pijamarada do chetitských rukou nabízí chetitský král až do doby, než by došlo mezi ním a Pijamaradem ke shodě, jako rukojmí příbuzného své ženy, který byl kdysi také vychováván na chetitském dvoře spolu s Muvatallem, s oním jedním příslušníkem vládnoucí achchijávské dynastie a s Tavagalavou.³⁵

Je vidět, že dopis je psán smířlivým tónem, což je u osoby tak mocné, jako byl chetitský král překvapující. Zdá se tedy, že je plně oprávněná domněnka, kterou vyslovil Angličan D. L. Page, že totiž samotné sídlo Achchijávského krále nebylo asi v dosahu chetitské vojenské moci, tj. že bylo určitě odděleno od Millavandy, achchijávského maloasijského teritoria mořem. Na maloasijské pevnině by se tehdy opravdu stěží nalezla, krajina, která by byla mohla odporovat tak beztrestně chetitské moci, jak to učinil král Achchijávy, když vlastně kryl Pijamarada, tak i Tavagalavu. Z dopisu lze vyvodit i jistý záměr o lokalizaci Millavandy. Chetitský král se střetl s Tavagalavou v krajině Lukka a táhl potom přes Valivandu a Ijalandu. Část badatelů dnes vidí v tomto údaji cestu z východu na západ přes Alabandu a Alindu klasické doby, a dále pak údolím řeky Maiandru do Milétu. Zde je totiž Millavanda identifikována s Milétem. Ale ať už tomu bylo s geografickou polohou Millavandy jakkoliv, plyne z dopisu jako velmi pravděpodobné to, že centrum Achchijávy bylo mimo maloasijskou pevninu, že však Achchijáva měla alespoň za Muvatalla na maloasijské pevnině svoje državy. Především k nim patřila Millavanda.³⁶

Méně jasná je otázka utváření chetitsko-achchijávských vztahů za krále Tutchalji IV., vládl asi 1265-1230 př. n. l. Do té doby se datuje důležitý, ale fragmentární text, hovořící o tom, že obyvatelstvo země při řece Šecha vystoupilo nepřátelsky proti Chetitům a honosilo se při tom tím, že prý se je snažil již praděd tehdejšího chetitského krále bez úspěchu podrobit,

³⁵ Morris, 2006, 16.

³⁶ Morris, 2006, 17.

když kdysi přemohl Arzavu.³⁷ Na událostech souvisejících s protichetitským pozdvižením obyvatelstva země při řece Šecha měl patrně účast i král Achchijávy, lze však těžko říci, v jaké podobě a na čí straně. Z kontextu plyne však dost jasně alespoň to, že král Achchijávy byl při této příležitosti osobně přítomen na maloasijské půdě. Dokument končí zprávou o porážce těchto chetitských nepřátel. Existuje však ještě jeden dokument, který by nám mohl pomoci určit, kde by se Achchijáva mohla nacházet. Jedná se o dokument z doby krále Tutchalji IV. Týká se jiné geografické oblasti a severovýchodní krajiny Amurru. Je zde zachována smlouva mezi Tutchaljou a králem Amurru a hovoří se zde o zákazu obchodu mezi Amurru a Asýrií, která neměla tehdy přátelské vztahy s Chetity. Jednalo se o zákaz plavby lodí z Achchijávy za obchodem do Asýrie, což nám potvrzuje, že Achchijáva se nacházela u moře a také, že v jejím hospodářství měl velký význam námořní obchod. V dokumentu se v jisté souvislosti hovoří o králech, kterým je přiznána stejná důstojnost jako králi chetitskému, na tomto místě smlouvy byli vedle sebe uvedeni králové Egypta, Babylónie, Asýrie a Achchijávy, zdá se, že údaj o králi Achchijávy byl později vyškrábán.³⁸

Je tedy jasné, že v chetitském sousedství opravdu existovala země zvaná Achchijáva, její centrum se nacházelo mimo maloasijskou pevninu, jinak by Chetitě již podnikli útok poté, co Pijamarad obsadil Millavandu. K Achchijávě mohla tedy vést cesta buď od jižního pobřeží Malé Asie, nebo od pobřeží západního. Pokud by se jednalo o první možnost, jako centrum Achchijávy by bylo možné pokládat ostrov Kypr, což se nezdá být moc pravděpodobné. Pokud jde o druhou možnost, centrem říše by pak připadal v úvahu ostrov Rhodos nebo Milét. Ať již centrum leželo kdekoliv na jihu, jihozápadě nebo západě od Malé Asie, jednalo se o oblast, která byla v té době charakterizována intenzivním rozšířením hmotných produktů mykénské civilizace. Což nás utvrzuje v tom, že Achchijáva byla v přímém spojení s tvůrci mykénské civilizace. Problém je v tom, že nedokážeme určit, v jakém vztahu se tyto dvě říše nacházely. Existují badatelé, kteří se domnívají, že říše Achchijáva a Mykénská civilizace jsou jedno a totéž, a odkazují především na to, že se na Kypru ani na Rhodu, možných centrech achchijávské civilizace, nenašel žádný palác, který by mohl být pokládán za centrum achchijávské moci. Na druhé straně existují badatelé, kteří pokládají Achchijávu za jeden z mladších mykénských států, který vzešel z achchijávských výbojů na východ³⁹. Já osobně se domnívám, že Achchijáva nebyla samotná mykénská civilizace, ale mohla být její odnoží.

³⁷ Morris, 2006, 17.

³⁸ Bartoněk, 1969, 301.

³⁹ Tamtéž.

2.3.2. Kypr

Kypr nebyl pro obyvatelstvo mykénského světa cizí oblastí. Pro svou polohu byl ovšem ve starší době ve sféře východních vlivů. Obyvatelé ostrova přejímali především podněty přicházející z Malé Asie a z území Sýrie a Palestiny. Významným faktorem v hospodářském a kulturním rozvoji Kypru byla bohatá naleziště mědi. Ta nepochybně přispěla i k rozšíření styků s egejskou oblastí. Achájští kupci a řemeslníci se usazovali na Kypru již ve 14. a 13. století př. n. l. Na Krétě byla situace podobná. Zdraví a hojnost paláců v Knóssu bylo také způsobeno množstvím výrobních dílen a produkcí mnoha zboží. Olivový olej byl vyvážen do Egypta. Exotické suroviny, jako například sezam, byly zase dováženy na Krétu, a to především z Levanty. Velice se zde rozvíjel chov ovcí, především na vlnu, která byla také vyvážena. Avšak ve 14. století př. n. l. byl zničen palác v Knóssu, pravděpodobně přírodní katastrofou a krétské obyvatelstvo se pravděpodobně přestěhovalo na pevninu.⁴⁰

2.4. Itálie, Sicílie a Korsika

Krétští mořeplavci a také mořeplavci z pevninského Řecko navštívili Itálii, tedy konkrétně Apulii, Sicílii a Liparské ostrovy již v 16. století př. n. l. Nalezla se zde keramika ze střední doby heladské (1900-1600 př. n. l.), a to převážně v Apulii a v Monte Sallia v jihozápadní Itálii. LH I a LM I se nalezla také na Filicendi a Liparských ostrovech. Je tedy zřejmé, že mezi egejskou oblastí a Itálií byl nějaký kontakt, pravděpodobně obchodní. Ve 14. století př. n. l. obeplouvali řečtí mořeplavci Tyrhénské pobřeží až do Luni, blízko Viteba v Toskánsku, kde se nalezla LH IIIA keramika. Pravděpodobně zde hledali zdroje měděných rud, kterých v Řecku bylo málo. Na Liparských ostrovech, Ischii a Vivaře se našly také stopy po obchodní činnosti, ne-li pak stopy po řeckém osídlení, což však není doložené. Ačkoli na Sicílii a Thapsu, malém ostrůvku blízko Syrakús byla nalezena mykénská kolonie datovaná do 14. či 13. století př. n. l. Datovaná je podle nalezené keramiky LH III A-B. Tato keramika se našla také v zálivu Taranto u Scoglio del Tonno. Zdá se, že zde byla expanze Mykéňanů vážnější, a dala by se spojit s růstem jejich zájmu v Epeiru a Iónských ostrovech ve stejné době, je však také možné, že Scoglio bylo důležité pro obchod s purpurem. Velmi navštěvovaná byla také v této době Apulie, a to především osadníky z Rhodu, možná dokonce

⁴⁰ Sandars, 1978, 58.

také z Kypru. Okolo zálivu Taranto se nachází úrodná zemědělská půda, nikoli však naleziště kovů. Dobré zdroje rud měla Ischie, kde také čile probíhal obchod.⁴¹

Obecně je vztah Itálie k Egejské oblasti a Levantě v pozdní době bronzové je zaměřen na obchod. V Itálii probíhala silně nezávislá těžba kovů a to převážně ve střední a severní Itálii. Probíhala zde také hojná výroba mečů a kovových předmětů. Veřejný export italských bronzů do egejské oblasti není svázán, jak by se dalo očekávat, těmi typy, které jsou charakteristické pro jižní Itálii a Sicílii. Nože Peschieri, které se vyrábějí v severní Itálii, se našly na Krétě a také na Naxu, jiný druh severoitalských nožů byl nalezen na Korfu a také na Krétě, takže obchod mezi Itálií a Egejskou oblastí nebyl zaměřen jen na oblasti, kde měli Řekové své zájmy. Velmi častým vývozním artiklem v obou směrech byly meče. Je ovšem těžké interpretovat tento velký rozptyl mečů a také mykénské keramiky v historickém smyslu. Jsou snad tyto meče pozdější než první katastrofa v egejské oblasti nebo je možné je datovat před velkou katastrofu, tedy útok Mořských Národů, a dokazují tak pouze mírumilovné operace přátelského obchodu? Na to bohužel přesná odpověď ještě není známa.⁴²

Na Sardinii a také na Korsice vzkvétala svébytná a originální kultura. Obyvatelé obou ostrovů postavili impozantní věže z kyklopského zdiva, na Sardinii známé jako nuraghi (Obr. 4) a na Korsice jako „torre“. Na Sardinii se také nacházela hodnotná naleziště měděných rud a lidé, kteří nuraghi postavili, byli na práci s kovy zvyklí. V několika z raných nuraghů se našly měděné ingoty, které vážily okolo 300kg a našly se na nich minojské značky. Nabízejí se dvě vysvětlení, proč se na nich objevují právě minojské značky. Za prvé je možné, že Sardinie obchodovala s Krétou a ingoty byly tedy krétským importem, nebo za druhé, sama Sardinie byla na měď bohatá, takže přes ni se pouze dostávaly dále na východ. Je těžké ingoty datovat, snad by mohly pocházet z raného 14. století př. n. l., kdy byli v Tyrhénském moři aktivní hlavně Mykéňané, nebo později a to do začátku 12. století př. l., kdy lidé ze Sardinie mohli být identifikováni jako jeden z kmenů Mořských Národů. Ingoty sardinského typu se našly také na Krétě.⁴³

Na Sardinii se nachází kolem 100 míst, kde byly postaveny nuraghi. Na Korsice se nalézají kolem 70 tesaných bloků kamene, které mají hrubě tvarované hlavy a část těla se zbraněmi, které jsou vytesané jako reliéfy, některé z těchto zbraní byly identifikovány jako

⁴¹ Sandars, 1978, 97.

⁴² Sandars, 1978, 98.

⁴³ Tamtéž, 100-101.

mykénské meče. Datace je složitá, ale podle radiokarbonové metody je možné je datovat mezi 1500-1400 př. n. l. Existují domněnky, že obyvatelstvo doby bronzové na Korsice či Sardinii mohlo tvořit určitou část Mořských Národů.⁴⁴

⁴⁴ Tamtéž.

3. Zdroje informací o Mořských Národech

Zdroje informací o Mořských Národech, které máme, jsou trojího druhu: Egyptské, Kypersko-Minojské a Ugaritské. Zprávy, které se zachovaly, jsou především z chrámů, tabulek či korespondence mezi vládci.

3.1.Kypersko - Minojské

Kypersko-Minojské dokumenty podávají svědectví o účasti Mořských Národů obchodujících mezi Enkomi a Kalavassu na Kypru a Ugaritu (dnešní Ras Shamra) na přilehlém pobřeží Levanty. Dva z těchto dokumentů byly objeveny v domech. Jedna byla válcová pečeť z Kalavassu , kde byl dům vystaven z ašlaru⁴⁵, který byl opuštěn na konci pozdní kyperské doby II. a druhá byla tabulka z Ugaritu, která byla nalezena v ruinách archivu vily v obytné části západního paláce, zničeného, podobně jako celé město, na konci pozdní doby bronzové.⁴⁶

Pečeť z Enkomi patří do stejného časového horizontu jako tyto dva nálezy, neboť jména, která se na této pečetě vyskytují, se vyskytují i na výše zmíněných nálezech. Na všech můžeme nalézt čtyři stejné informace. Jsou to: záhlaví, informace o dodavateli, informace o příjemci a druh zboží. Záhlaví většinou obsahuje místo obchodu. Informace o dodavateli jsou jména osob, která obchodovala. Většina jich je v luvijštině, jako například:

„ *Pikka, tamika Likkike-mu.* “

„ *Pihas, obchodník z Lýkie* “⁴⁷

Důležitý je text z Ugaritu, který hovoří o obchodníkovi z Shekelesh, což jak se později dozvíme, byl jeden z Mořských Národů. Hovoří o příjemci zboží.

„ *Sanemeti Sikerisikaasi.* “

„ *Do Sanemu, zástupce Shekelesh.* “⁴⁸

⁴⁵ Obledný kámen.

⁴⁶ Woudhuizer, 2006, 43.

⁴⁷ Tamtéž.

A nakonec informace o zboží, s kterým obchodovali.

3.2. Ugaritské

Události týkající se Mořských Národů jsou popsány ve čtyřech Ugaritských dopisech. Tři z nich jsou z místa nazvaného Rap'anu-archív, nebo archiv Rap'anu, nazvaného tak podle ugaritské obytné čtvrti západně od paláce. Všechny čtyři dopisy popisují události posledních dnů Ugaritu. Král Alašije píše svému otci, králi Ugaritu:

„ Můj otče, nyní přicházejí nepřátelské lodě a spalují má města. Dělají v zemi hrozné věci. Můj otec si není vědom, že všichni jeho vojáci stráží místa v Hatti, a že všechny mé lodě jsou umístěné v zemi Lukka. Oni stále ještě nedorazili, a země již leží. Můj otec by měl o těchto věcech vědět. Nyní se blíží sedm nepřátelských lodí a způsobí nám hrozné věci. “⁴⁹

Dále píše Eshuwara, zástupce Alašije králi Ugaritu:

„ Pokud jde o nepřátele, byli to lidé z tvé země a tvé lodě, kdo to udělal! A byli to lidé z tvé země, kteří udělali takovýto přestupek. Tak se nerozčiluj na mě! Ale teď dvacet nepřátelských lodí- dříve než dosáhnou hor - nezůstanou kolem, ale rychle se přesunou jinam, a kde mají svůj tábor, to nevíme. Píši ti, abys byl informován. Buď opatrný! “⁵⁰

Zde můžeme vidět, že se zjevně jedná o Mořské Národy, kteří se chystali zaútočit na Ugarit.

3.3. Egyptské zdroje

Nejvýznamnějším zdrojem o Mořských Národech z egyptského prostředí je zádušní chrám Ramesse III. v Medinet Habu.(obr. 5) V chrámu se nacházejí reliéfy, ale také psaný text, který nás informuje o invazi, která proběhla roku 5 a 8 Ramessovy vlády, ale také je zde vyobrazena válka s Libyjci (obr. 6) a Numidská válka.⁵¹

Vyobrazení námořní a pozemní bitvy s Mořskými Národy je v Medinet Habu umístěno v centru vnější východní strany monumentu, zatímco text, který války s nimi popisuje, se

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Woudhuizer, 2006, 49.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Woudhuizer, 2006, 51.

nachází na vnitřní západní straně dvora číslo dvě a na vnitřní severní straně dvoru jedna. Text pojednávající o vojenském tažení Mořských Národů ve 12 roce vlády Ramesse II. se nachází na vnější jižní straně chrámu. Scény z mořské a pozemní bitvy jsou doprovázeny obrázkovým reliéfem, který začíná nábožensky – příkazem boha a opuštění chrámu Ramessem II. Poté jsou zobrazeny vojenské záležitosti – vybavení vojska, králův odjezd a pochod. Dále pak příprava na válku a konec války – zajetí vězňů, oslava vítězství a návrat. A nakonec ukázání zajatců bohu.⁵²

Ústřední vojenská scéna námořní a pozemní bitvy je rozdělena do dvou částí, mezi nimiž se nachází lev. Ukázka z textu o bojích s Mořskými Národy v Medinet Habu z pátého roku vlády Ramesse III.

„ Severní země se chvěly ve svých tělech, jmenovitě Peleset, Tjeker... Oni byli odříznuti od své země, přišli a jejich duch byl zlomen. Byli válečníci na zemi, jiná skupina na moři. Ti, kteří přišli do země, byli zmasakrováni a pobiti. Amon-Re byl po nich, zničil je. Oni vstoupili do ústí Nilu a byli chyceni jako ptáci do sítí. Jejich srdce jsou odstraněna, jsou pryč, již nejsou v jejich tělech. Jejich velitelé byli odvedeni a zabiti. Byli sklíčeni a spoutáni. “⁵³

Dalším velmi důležitým zdrojem informací je Papyrus Harris.⁵⁴ Je nejdelším a velmi dobře zachovaným papyrem v Egyptě. Byl sepsán po smrti Ramesse III. jeho synem Ramessem IV., a pouze poslední část papyru nás informuje o politických událostech v době faraona Ramesse III.

„ Prodloužil jsem všechny hranice Egypta: svrhl jsem ty, kteří přišli z jejich zemí. Zabil jsem Denyen na jejich ostrovech, z Tjeker a Peleset jsem udělal popel. Sherdan a Weshesh z moře, již dále neexistovali, zajal jsem je a jako zajatce jsem je přivedl do Egypta, jako pásek z pobřeží. Usadil jsem je v pevnostech, vázané mým jménem. Byli jich stovky i tisíce. Vše jsem jim zdanil, obilí z jejich skladišť a všechno z jejich sýpek. “⁵⁵

⁵² Woudhuizer, 2006, 51.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Tento papyrus byl nalezen v hrobce nedaleko Medinet Habu a je to nejdelší známý papyrus z Egypta. V roce 1855 jej koupil sběratel Anthony Charles Harris a do sbírky Britského muzea byl přidán v roce 1872.

⁵⁵ Woudhuizer, 2006, 52.

4. Mořské Národy

Dnes již víme, že Mořské Národy nebyly pouze jediným samostatným národem a etnikem, která napadla ve 12. století př. n. l. východní Středomoří. Byla to koalice různých národů a kultur, které se sjednotily a vytvořily společenství. Hlavním problémem, který nám ztěžuje bádání o Mořských Národech, je nedostatek archeologický důkazů. Při kočovném způsobu života toho po sobě nezanechaly mnoho. Nejvíce informací máme, jak již bylo zmíněno výše, z chrámu v Medinet Habu, z doby Ramesse III., který svedl s Mořskými Národy tu největší bitvu.

4.1.Bitva mezi Ramessem III. a Mořskými Národy

Faraon Ramesse III. (1184-1153 př. n. l.) byl nástupcem svého otce faraona Setnachta vládnoucího v letech 1186-1184 př. n. l. a bývá považován za posledního velkého krále Egypta. Zdedil sice po svém předchůdci v Egyptě mír a stabilitu, avšak brzy musel čelit nebezpečí, neboť v osmém roce jeho vlády napadly Egypt Mořské Národy. O této bitvě nás informuje historické vyprávění v Medinet Habu. Nápis také popisuje válku s Libyjci, v pátém roce vlády Ramesse III., někdy kolem roku 1189. Východní sousedé Egypta ho začali ohrožovat a chtěli získat oporu v deltě Nilu. Zaútočili nedaleko Memfídy a Ramesse III. se musel začít bránit. Porážka Libyjců byla krvavá.⁵⁶

Na reliéfech, které zachycují bitvu Ramesse III. proti Mořským Národům, jsou vyobrazeni již dříve zmínění Shardana, nebo Sherdan. Zde jsou vyobrazeni na egyptské straně.(Obr. 7) Hlavu jim zdobí jejich typická pokrývka hlavy, helma s rohy a částečně zakrývající tvář. Mezi hlavními strážemi jsou muži, kteří mají na hlavě vysokou pokrývku hlavy, která bývá nazývána okřídlená koruna. Všichni jsou čistě oholeni, ale nachází se zde skupinka mužů, kteří jsou vousatí, mají na hlavě turban a čelenku ve vlasech, nebo snad pouze splývavé vlasy. Tyto znaky bývají spojovány se znaky lidí ze severu, což byli lidé, kteří mohli být považováni za Mořské Národy. O tom ale až později. Na reliéfu jsou zobrazení vousatí muži v suknicích, Shardana, a za nimi Shekelesh nebo Shasu, kteří se již účastnili

⁵⁶ Sandars, 1978, 117.

války za faraona Merneptaha, nyní bojující v egyptské armádě proti svému dřívějšímu spojenci.⁵⁷

O tři roky později, v osmém roce Ramessovy vlády, někdy kolem roku 1186, vtrhly do Egypta Mořské Národy samotné a události, které následovaly, byly nazvány „Velká země a nájezdy z moře“.

„Cizí země se spikly na svých ostrovech. Všichni najednou byli v pohybu a rozptýleni ve válce. Žádná země se nemohla postavit jejich armádě. Hatti, Kode [Kizzuwatna], Karchemiš, Arzawa a Alašija byly zničeny. Svůj tábor si jejich lidé postavili na jednom místě v Amorru (Amurru). Zpustošili lidi a zemi, tak jak se to nikdy předtím nestalo. Pochodovali na Egypt, jakmile plameny⁵⁸ byli před nimi. Byli to: Peleset, Tjeker, Shekelsh, Denyen a Weshesh, spojené ostrovy. Položili své ruce na zemi, jejich srdce věřila, a doufala: „Náš plán bude úspěšný!“⁵⁹

Poté faraon popisuje své přípravy.

„Zorganizoval jsem muže na svých hranicích v Djahi⁶⁰. Připravil jsem se před jejich příchodem: princové, velitelé posádek, Marryanu. Zabezpečil jsem ústí řeky válečnými loděmi, jako silné zdi. Zboží a obchodníky jsem umístil z předě na zád' se statečně bojujícími muži a jejich zbraněmi. Posádka obsahovala každého vybraného muže z Egypta. Byli jako lvi řvoucí na vrcholcích hor. Vozy se skládaly z běžců, vybraných mužů a ze všech dobrých a schopných bojovníků na vozech..., jestliže se ti, kdo dosáhnou mých hranic, zde se neusadí, jejich srdce a jejich duše skončí jednou provždy.“⁶¹

Po popsání nájezdu z pevniny je popsán útok z moře.

„Ti, kdo přišli společně z moře, tak plameny byly před nimi v ústí řeky, ačkoliv palisáda kopí je obklíčila na pobřeží⁶². Byli přivedeni na břeh a odhozeni na pláž⁶³, jejich lodě, jichž byla spousta, a od zádi po před' byly naplněny zbožím....“⁶⁴

⁵⁷ Sandars, 1978, 119.

⁵⁸ Snad plameny symbolizují egyptské lodě nebo jsou to zmínky o vypalování země.

⁵⁹ Nibbi, 1972, 40.

⁶⁰ Asi místo v jižní Palestině nebo mezi Egyptem a Palestinou.

⁶¹ Nibbi, 1972, 43.

⁶² Pobřeží, nebo spíše kanál řeky.

⁶³ Jiný možný překlad je: Zápasili, byli zajati a na zem dopadali mrtví.

⁶⁴ Sandars, 1978, 120.

Nápis končí hymnem na chválu faraona Ramesse III. je těžké určit, zda reliéfy zachycují a popisují události, tak, jak se skutečně staly, či zda-li, si je Egyptané neupravovali podle sebe, neboť jak víme, dějiny píší vítězové.

4.1.1. Pozemní bitva

Z textů a reliéfů víme, že pozemní bitva se uskutečnila před bitvou námořní, ačkoliv kde se bitva odehrála, je nejisté. Jestliže se tábor útočníků nacházel v Amurru, je možné, že se bitva odehrála někde severně od staré egyptské provincie Kanaánu, snad severně od Tripolisu. Na druhou stranu je velice nepravděpodobné, že by Egypt měl v této době tak velký zájem na severu a sám Ramesse III. hovoří o „*mých hranicích*“, takže by mohlo být pravděpodobnější, že se bitva odehrála někde u hraničních pevností, které strážily deltu Nilu na východní straně.⁶⁵ (Obr. 8.)

Podle nápisů objevil faraon nepřátele „*Jako teplo Slunce dvě Nilská pobřeží*“⁶⁶. Bitva samotná je vyobrazena jako boj mezi egyptskými vojáky, jejich vozy a pomocníky Shardana, kteří jsou oblečení v pro ně již charakteristické rohaté helmě, proti nepříteli, který také bojoval na vozech, ale po chetitském způsobu boje. Na vozech se totiž nacházeli tři muži, kdežto na egyptských vozech byl jen řidič vozu a jeden bojovník. Boj probíhá mezi vozy a pěšími jednotkami, ale nachází se zde i vyobrazení zvláštního útoku, kde na nepřátele zaútočil muž na oslu, který měl zapřažený vůz a na něm byly ženy i děti. Což jasně naznačuje, že to byli lidé, kteří si hledali nový domov.⁶⁷ Jejich tábor byl překvapen a zničen a zbytek byl chycen na pochodu. Někteří byli pobiti a jiní byli odvedeni do Egypta jako zajatci. (Obr. 9.)

4.1.2. Bitva na moři

Druhá vlna nájezdů přišla z moře a střetli se pravděpodobně v nilské deltě. (Obr. 10.) Pro útočící nepřátele to byla katastrofa. Jejich lodě byly zničeny a většina nepřátel se utopila. Tento výjev můžeme vidět na severní zdi chrámu v Medinet Habu. Nachází se u něj i nápis.

„Nyní se lidé z ostrovů chvějí ve svých tělech. Pronikli ke kanálům v ústí řeky, zápasili o dech, avšak jejich nozdry končí. Jejich nabubřelost je pryč jako vichřicí odfouknutá. Na bitevním poli proti nim bojovali jako běžci, strach z nich a jejich teror vstoupil do jejich těl. Jsou převrhnuti a pohlceni tam kde jsou. Jejich srdce jsou odneseny a jejich duše odletěla.

⁶⁵ Sandars, 1978, 120.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Tamtéž.

Jejich zbraně jsou rozptýleny po moři. Jeho šíp prorazí to, co si přeje a uprchlík je utopený muž... ⁶⁸

Na reliéfu je zobrazeno pět z útočících lodí, včetně jedné, která se právě potápí. Lodě byly pevně obklíčeny čtyřmi egyptskými plavidly, která se zrovna objevila na pobřeží, aby je natlačila ke břehu, kde na ně čekali lučištníci. Na třech z útočících lodí, včetně té, která se potápěla, se nacházela i posádka. Posádka byla stejně oblečena jako útočníci na vozech v pozemní bitvě. Muži na dvou ostatních lodích měli helmy s rohy, a mohli by být spojováni s egyptskými Shardana.⁶⁹ Shardana však nejsou jmenováni mezi nepřáteli, ačkoliv se jejich jméno vyskytuje na papyru Harris, ale na straně Egypta. Hlavní spojníci mezi muži na lodích a Shardana je vojevůdce, jehož portrét je identifikován podle jména na ukázce zajatých vojevůdců. Shardanský vojevůdce má na sobě stejnou helmu jako útočníci na lodích s nízkým zakřivením na stranách, ale mezi rohy helmy se nachází kruh nebo disk, což byl znak egyptských strážců. Je také vousatý, což nikdo z útočníků není a má dlouhé náušnice. Proč se vyskytuje mezi zajatci, když byl Egyptan? Je možné, že to byl jeden z vrchních velitelů Shardanských stráží, ale zradil je.⁷⁰

Lodě útočníků jsou delší lodě, které mají na přídi i na zádi hlavy ptáků. Na první pohled se od egyptských lodí značně liší. Egyptské lodě s posádkou mají asi deset nebo jedenáct veslařů na každé straně a ještě k tomu lučištníky, kteří mohou útočit na nepřátelské lodě. Lodě útočníků se moc neliší od lodí syrských ze 14. století př. n. l., nejsou v nich vidět veslaři, ale mají jednoduché obdélníkové plachty. Nemohli však dosáhnout Nilu bez toho, aniž by neměli vesla. Na lodi se nacházel také kormidelník, který měl své místo na zádi. Veslaře měli po dvou, stejně tak jako bojovníky. Když se vylodili, odložili veslaři vesla a šli bojovat také.⁷¹

4.1.3. Důsledky bitvy

Důsledky bitvy se nám na reliéfech dochovaly také. (Obr. 11.) Jak již bylo řečeno, někteří z nepřátel byli pobiti, jiní však odvedeni do Egypta jako zajatci. Na jednom z reliéfů jsou zobrazeni zajatci, kteří jsou ve třech řadách přiváděni k bohům. Přivádí je sám faraon, jako důkaz své statečnosti. Horní řadu zajatců tvoří, podle nápisu, vůdci každé země.

⁶⁸ Sandars, 1978, 124.

⁶⁹ Sandars, 1978, 125.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Sandars, 1978, 130.

Prostřední řada jsou „padlí z Denyen“ a spodní řadu pak tvoří „padlí z Peleset“. Všichni mají na hlavách vysoké koruny a mají stejné suknice se šňapci. Faron se chlubí:

„ Moje silná armáda srovnala ty, kteří přišli, aby zde oslavovali: Peleset, Denyen a Shekelesh. “⁷²

Na předchozím reliéfu mají stejný oděv Tjeker a na hlavách mají také vysoké koruny, takže jsou od sebe nerozeznatelní. Zoufalí Tjeker zde vykřikují směrem k faraonovi.

„ Ó mocný králi...větší je tvůj meč než jsou hory kovu...dej nám nadechnout se! “⁷³

Na jiném reliéfu se nacházejí náčelníci, kteří mají různé oděvy a pokrývky hlavy, ale Peleset a Denyen se zde bohužel nezachovali. Reliéfy končí hymnem na chválu faraona.

„ Prodloužil jsem všechny hranice Egypta. Zabil jsem ty, kteří přišli z jejich zemí. Zabil jsem Denyen, kteří přišli z ostrovů, z Tjeker a Pelest jsem udělal popel. Shardana a Weshesh z moře přestali existovat, vzal jsem je do zajetí, vzal je jako vězně do Egypta, jako písek z pláže. Vsadil jsem je do pevnosti jako vězně mým jménem. Byly jich tisíce. Zdanil jsem jim vše, oblečení, obilí ze skladišť i sýpek každý rok. “⁷⁴

O lidech ze severu pak již slyšet není, ale bojovníky Shardana přijal sám faraon za své pomocníky.

⁷² Sandars, 1978, 131.

⁷³ Nibbi, 1972, 44.

⁷⁴ Woudhuizen, 2006, 52.

5. Etnika Mořských Národů

Jak víme již z dřívějších kapitol, Mořské Národy nebyly pouze jeden národ, který by se podílel na taženích východním Středomořím a egejskou oblastí, ale tvořilo je v různých dobách poměrně velké množství etnik. A na některé z nich bych se chtěla podívat blíže. Pokud budeme vycházet z egyptských zdrojů, jsou to tyto národy: Sheden neboli Shardana, Shekelesh, Ekwesh, Lukka, Teresh, Peleset, Tjeker, Denyen a Weshesh. (Obr. 12.)

5.1. Shardana

Shardana se poprvé objevují v korespondenci mezi králem Byblu, Rib-addim, a egyptským faraonem Achnatonem. Korespondence se nám zachovala v archivu v El Amarně. Muži *Shirdan* jsou zde popsáni jako osobní ochránci. Rib-addi si zde stěžuje, že lidé Sutu-žoldnéři od egyptského faraona- byli zabiti muži Shardan. Využívání Shardan jako zabijáků v Levantě je také dokázána v textech z Ugaritu, datovaných mezi 14. a 13. století př. n. l., kde se v alfabetské formě *trtnm*, vyskytují v kontextu s *tnnm*, ti, kdo bojují ruku v ruce, nebo ti, kdo se hádají.⁷⁵ (Obr. 13.)

Po zmínkách v El Amarně se Shardana objevují jako mořští nájezdníci na egyptské teritorium v době Ramesse II. Na stéle s Tanidy jsou popsáni jako „*zanícení rebelové, Shardana*“ v jejich lodích z „*prostředku moře*“. A také na stéle z Assuwana, kde faraon říká: „*zničil jsem bojovníky z Velké Zelené a tak může Dolní Egypt klidně spát*“. Poté, jak je vidět, uzavřel Ramesse II. s pirátskými nájezdníky dohodu. Jakmile je totiž porazil, umístil je jako žoldnéře do své armády, jako památku na bitvu u Kadeše. Také se nám dochovala zpráva, kde faraon popisuje, že Shardana jsou na jeho straně: „*Vytvořil jsem pěchotu a jezdeckvo, aby přebývali doma v mé době. Shardana a Kehek byli v jejich městech...*“. Shardana jsou zobrazeny také na reliéfu, a mají na hlavách jejich typické rohaté helmy.⁷⁶ (Obr. 14 a 15.)

Dobře je můžeme zaznamenat také za vlády faraona Merneptaha a Ramesse III. Za války faraona Merneptaha proti Libyjcům jsou Shardana opět proti Egyptu, a to na straně Libyjců a

⁷⁵ Woudhuizen, 2006, 111.

⁷⁶ Woudhuizen, 2006, 111.

jejich spojenců, avšak za Ramesse III. je můžeme vidět na obou stranách, jak na straně Mořských Národů, tak na straně Egypta. Služby bojovníků Shardana jsou prokázány také za vlády Ramesse V., kde jsou někteří z nich představeni jako majitelé půdy, kterou jim dal sám faraon.⁷⁷

Poslední zmínka o Shardana na Předním Východě je z Onomastiku Amenope, který nám přibližuje politickou situaci v 11. století př. n. l. Zde jsou vyjmenováni spolu s Tjeker a Peleset. Lze odtud vydedukovat, že Shardana žili na severu od Tjeker, v Doru a Peleset v Palestině. Když jsme poznali, kde všude bojovali, nabízí se otázka, odkud přišli? Z egyptských zdrojů je známo, že údajně přišli přes moře. Nabízí se dvě řešení v otázce jejich původu. Ostrov Sardinie ve středním Středomoří nebo oblast Sard v západní Anatolii.⁷⁸ První názor zastával Emmanuel de Rouge v roce 1867, avšak o několik let později byl názor změněn a to Gastonem Maspérem. Druhá teorie říká, že by zde mohla existovat určitá podobnost, že původní zemi Tyrsénských je možno vysledovat zpět do Lýdie, a to díky starověkým autorům. A Shardana tedy pravděpodobně pocházeli ze západní Anatolie, neboť se hlavní město lýdské říše nazývalo Sardy. Je zde velká podobnost s toponymem hory Sardena a Sardanskou plání a také to, že se jim říkalo Sardanští. V době nájездů Mořských Národů tedy Shardana kočovali, aby se dostali z Lýdie na Sardinii. Je možné identifikovat jména Shardana či Sherden se Sardínií, a Tursha s Tysénskými, ale považovat Sardinii a Etrurii za jejich pozdější domov je sporné a stále otevřené.⁷⁹

Díky archeologickým důkazům by se mohla teorie o původu Shardana ze Sardinie stát pravdivou. Roger Grosjean se domnívá, že existuje podobnost mezi vyobrazením Shardana v Medinet Habu, kde mají na hlavách helmy s rohy, se sochami z jižní Korsiky, které jsou identické s nuraghi ze Sardinie. Podobnost viděl v několika věcech 1) helmy s rohy, které se objevují i na sochách, které stojí v nízkých dírách 2) šněrovačka s pěti pruhy a dlouhý meč.⁸⁰ Na reliéfu z Medinet Habu, který zobrazuje námořní bitvu, jsou pravděpodobně zobrazeni dva bojovníci Shardana se středně kulatými štíty, které drží za rukojeť umístěnou ve středu štítu. Na hlavách mají helmy s rohy a velmi dlouhý meč v rapírovém stylu a korzety, které svým tvarem a vzorem připomínají humra⁸¹. Tento typ dlouhého meče je velice podobný mečům z egejské oblasti, Anatolie, Předního Východu a Sardinie, což nám moc nepomáhá s určením

⁷⁷ Woudhuizen, 2006, 112.

⁷⁸ Woudhuizen, 2006, 112.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Woudhuizen, 2006, 113.

⁸¹ „lobster style“

jejich původu. Dlouhý meč, který Shardana mají v rukách je podobný meči, který se našel v Beth Dagan blízko Jaffi, okolo roku 2000 př. n. l. Byl zhotoven z mědi a malého množství arzeniku. Jiní ho srovnávají s mečem achájského typu B z egejské oblasti z let 1600-1300 př. n. l.⁸²

Na reliéfech v chrámech v Luxoru, Abu Simbel a také Medinet Habu se našlo vyobrazení různých druhů přileb, které nosí bojovníci Shardana. Na zobrazeních je vidět, že přilby Shardanských mužů neměly mezi rohy kolo či disk až do té doby, než byli začleněni do Egyptské armády, kde kruh či disk znázorňoval znak slunečního boha Re.⁸³

5.2. Shekelesh

První zmínka o národu Shekelesh pochází z Libyjských nájezdů na Egypt v pátém roce vlády faraona Merneptaha, kde působili jako spojenci či spíše žoldnéři na straně Libyjců. Jejich zobrazení na reliéfech není tak časté jako třeba u Shardana. Dále se objevuje zmínka na pečeti z Kalavassu a Enkomi, která pojednává o námořním obchodě s chetitskou říší.⁸⁴ Další výskyt Shekelsh již není tak mírumilovný, neboť se jedná o agresivní námořní útok na Ugarit. Jedná se o text, ve kterém chetitský král, snad Šuppiluliumaš II. žádá informace o Šikalayu, „kteří žijí v lodích“ a o jejich domově Šikile od Lynada nebo Ibnada, což byli jeho zajatci. O něco později poznáváme Shekelesh mezi Mořskými Národy při útoku na Egypt v osmém roce vlády Ramesse III. V chrámu v Medinet Habu jsou Shekelesh popsáni se speciální pokrývkou hlavy: „Helmy, kryjící zadní část hlavy“.

Existují dvě teorie o původu kmene Shekelesh. První teorii zastává de Rougé⁸⁵ a jedná se o identifikaci s obyvateli Sicílie. Proti tomuto názoru se postavil Maspéro, který podle jména spojuje Shekelesh s místem jménem Sagalossos v Pisidii, což je oblast mezi chetitskou provincií Tarhuntassa a zemí Lukka v jižní Anatolii. Stejně jako v případě Shardana se předpokládá, že jejich cesta na Sicílii proběhla při útoku Mořských Národů. Na teorii o jejich původu ze Sagalossy je trhlina, a to že, pokud by odtud pocházeli, král Šuppiluliumaš II. by je jistě znal a pojmenoval by je jejich jménem. Teorie o jejich původu ze Sicílie je tedy pravděpodobnější. Sicílie měla během doby bronzové kontakty s mykénským světem, a tak

⁸² <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

⁸³ <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

⁸⁴ Woudhuizen, 2006, 114.

⁸⁵ Woudhuizen, 2006, 114.

není překvapením, že se na Sicílii našla také mykénská keramika.⁸⁶ Z literárních zdrojů je známo, že Sicilané nebo Sikulové během trojské války či tři sta let po ní přišli na Sicílii, ještě dříve než sami Řekové. Přišli sem zřejmě poté, co byli vyhnáni z jejich původního domova v pevninské Itálii.

Na reliéfech jsou Shekelesh vyobrazeni s pokrývkou hlavy, medailonem (Obr. 16.) na jejich hrudi, nesoucí dvě kopí a kruhový štít. Existuje teorie, že postavy na reliéfech s rohatými helmami a kruhem mezi rohy mohou být místo Shardana, Shekelesh.⁸⁷

5.3. Weshesh

Weshesh jsou nám poprvé známy z útoku Mořských Národů v osmém roce vlády Ramessse III. a bývají spojováni s Osky. Maspéro je ovšem opět umisťuje do Anatolie a to na místo zvané Wassos v Kárii. Jiná teorie říká, že by mohli pocházet z Waksu na Krétě. Avšak identifikace Weshesh s italskými Osky je podložena také archeologickými důkazy. Italský poloostrov je na konci pozdní doby bronzové charakterizován novou materiální kulturou, kulturou proto-villanovskou, která je velice podobná kultuře popelnicových polí ve střední Evropě, a předchází kultuře Umbriů, Osků, Latinů a Falisků. Podobnost s kulturou popelnicových polí potvrzuje i fakt, že lodě Mořských Národů, které jsou vyobrazeny v chrámu v Medinet Habu, mají na přední i na zádi ptačí hlavy, což je typické také pro tuto kulturu.⁸⁸ Což by mohlo potvrzovat myšlenku, že mezi Mořskými Národy byli nositelé kultury popelnicových polí, což však platí pouze tehdy, jsou li Weshesh opravdu Oskové. Invaze do Itálie nositeli kultury popelnicových polí zapříčinila také přesun obyvatelstva, který způsobil usazení Shekelesh na Sicílii, jak již bylo zmíněno výše.

Někteří se domnívají, že Weshesh pocházejí z části Izraelského společenství dvanácti kmenů, a to z kmene Asher, což je kmen založený Asherem, devátým synem Jakoba. Asher a jeho čtyři synové a dcery se usadily v Egyptě.⁸⁹

5.4. Denyen

V historických záznamech jsou Denyen známy pod mnoha jmény Danunna , Danunites, Danaoi, Danaus, Dene, Danai. První zmínka o nich pochází z dopisu z archivu

⁸⁶ Woudhuizen, 2006, 115.

⁸⁷ <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

⁸⁸ Woudhuizen, 2006, 115.

⁸⁹ <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

v Amarně, kde vazal faraona Amenhotepa IV., foinický vládce Tyru, Abmilki informuje o smrti krále z Denyen, na jehož místo nastoupí jeho bratr a v zemi zavládne mír.⁹⁰

Když se Denyen poprvé objevili jako protivníci egyptské říše, nebyli pro ni neznámí, neboť „země Danuna“ se objevuje v korespondenci z Amarny v raném 14. století př. n. l., kde je jmenována před Ugaritem, Kadešem a Amurru. Seznam míst je uspořádán od severu k jihu, takže můžeme usuzovat, že ať už byla země Danuna kdekoliv, bylo to severně od Ugaritu a Orontu, ale ne moc daleko. Při severním tažení krále Šuppiliumi II. Halpa (Aleppo) a Karchemiše jsou umístěny na východě a Alalakh a Ugarit na východě, a Kizzuwatna na severu. Tak již zbývá pouze Hattay jako země Danuna, ačkoliv je mnohem severněji, než ji umísťuje korespondence z Amarny.⁹¹

V 8. století př. n. l. je známo, že země Danuna měla své hlavní město, jehož svrchovaný vládce měl moc také nad Kartepe, nedaleko pobřeží. Obě dvě města byla v blízkém spojení s lidmi z Kilíkie a z neočetitským Karchemišem a Sinjirli. Byli to Denyen, nebo pouze část z nich, kteří obsadili zemi Lukka, což by mohlo vysvětlovat absenci kmene Lukka na útoku z roku 1186 př. n. l., neboť Denyen, kteří se objevují při útoku na Egypt, zabrali jejich místo.⁹²

Existuje mnoho teorií o původu Denyen. První teorie předpokládá, že mohli pocházet z Kilíkie a je založená na jméně *Adana*, což je město ve východní části Kilíkie. Pod jménem *Adaniya* žili Denyen v Kilíkii v 9. století př. n. l. Také Ramesse III. se domníval, že Denyen pocházeli z malých ostrůvků na pobřeží Kilíkie. Dochoval se nám také nápis z Karatepe, ve kterém je zmíněn legendární řecký hrdina Mopsus. Mopsus zde říká, že založil Aspendos, který je identický z městem *Azitawadda* v Kilíkii.⁹³

Druhá teorie spojuje Denyen s Danajskými z pevninského Řecka. Všichni Řekové totiž byli nazýváni Danajští, a to Homérem. Danajští se usadili v Argu a pojmenovali se podle Danaa.⁹⁴

Je nutné se ovšem také zmínit o teorii původu Denyen z izraelského kmene Dan. Když Debora, Barak a spojené síly Izraelitů porazili Kanaánského velitele Jabina a jeho vozy u hory Tabor, někdy ve 13. nebo 12. století př. n. l., shromáždili se izraelské síly, včetně Eframa, Benjamína a Issachera. Ale rod Rubenův hledal srdce:

⁹⁰ <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

⁹¹ Sandars, 1978, 162.

⁹² Sandars, 1978, 163.

⁹³ <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

⁹⁴ <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

„ Jak jsi mohl mlče seděti mezi dvěma ohradami, poslouchaje řvaní stád? Zdali i Galád před Jordánem nebydli? Ale Dan proč zůstal při lodech?“⁹⁵

Záhadné je, jak mohl kmen Dan přijet na lodích, když žádný z izraelských kmenů nebyly mořeplavci. Evidentně se tím myslí, že Danites byli mořský kmen a měl starost o své lodě, jako kmen Rubenů byli pastýři a měli starost o svá stáda, avšak toto řešení bylo zamítnuto. Jestliže tedy nebyl Dan jeden z izraelských kmenů, který cestoval přes Jordán z východu, pak by tedy mohl být: *„ Dan souditi bude lid svůj jako jedno z pokolení Izraelských.“⁹⁶*

Původ Denyen je nejasný, ale dochovala se nám spousta písemného materiálu z oblasti Předního Východu, což by mohlo znamenat, že pocházeli odněkud z této oblasti.(Obr. 17.)

5.5. Tjeker

Po Shardana a Peleset jsou Tjeker vyobrazování na egyptských reliéfech nejčastěji.(Obr. 18.) Objevují se také v námořní bitvě proti Ramessu III. Oni a Peleset jsou hlavní skupinou, která je vyobrazována na reliéfech z Medinet Habu. Zmínka o nich se objevuje v příběhu Wen- Amona z 11. století př. n. l. Autor zde údajně navštívil město Dor, které on nazývá „ město Tjeker“, a v Doru byl Wen-Amon donucen se vypořádat s Bedarem, vládcem města, kvůli zlatě, které bylo ukradené z jeho lodi. Na reliéfech z Medinet Habu lze identifikovat velitele. Je to vousatý muž, na hlavě má zvláštní čapku, válečníci mají krátké meče, dlouhá kopí a kulaté štíty.⁹⁷

Původ Tjeker je nejasný, někteří se domnívají, že mohou pocházet z Troady, která leží na východním pobřeží Malé Asie. Tjeker jsou zde spojováni s Teukry, kteří se rozprchlí do okolních oblastí po Trojské válce. Jiná teorie tvrdí, že byli spříznění s hrdinou Teukrem, což byl zakladatel Salamis na Kypru.⁹⁸

5.6. Teresh

Teresh nebo také Tursha jsou zmíněni v nápise z Karnaku z pátého roku vlády faraona Merneptaha mezi nepřáteli útočícími na Egypt. Také se objevují na reliéfech v Medinet Habu.

⁹⁵ Kniha soudců, kap.5, žalm 17.

⁹⁶ Genesis, kap. 49, žalm 16.

⁹⁷ <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

⁹⁸ Sandars, 1978, 170.

„Ušlapal cizí země, ostrovy, které se plavily proti jeho hranicím... Peleset a Tursha, přišli z prostředka moře.“⁹⁹

Jedna teorie říká, že pocházeli z Troje. Podkladem proto tvrzení se stal fakt, že Troja se v chetitských záznamech objevuje pod jménem Taruisa. Druhou, a pravděpodobně mnohem pravděpodobnější teorií je, že Teresh jsou vlastně Tyrsénští, kteří se objevují již u Homéra a také u Hérodota. Tyrsénští prý pocházeli z Lýdie.

„Lýdové se řídí podobnými obyčeji jako Řekové. Kromě toho, že prostituují své děti ženského pohlaví. První z lidí, pokud víme, používali mincí ražených ze zlata a stříbra a první začali pěstovat obchod. Lýdové sami tvrdí, že jsou jejich vynálezem i hry, které se nyní pěstují u nich i u Řeků. Vynašli je prý v téže době, kdy kolonizovali Tyrsénii. Vypravují o tom toto: za časů krále Atya, syna Manova, nastala po celé Lýdii velká nouze o potraviny. Lýdové zprvu trpělivě vyčkávali, a když neustávala, hledali nějakou odpomoc. Každý z nich prý vymýšlel něco jiného. A tak tehdy vynášeli hru v kostky, vrhcáby, s míčem a všechny jiné hry podobné kromě pessů, jejichž vynález si totiž Lýdové nepřivlastňují. Když hry vynalezli, používali jich proti hladu tak, že jeden den hráli od rána do večera, aby nemohli hledat potravu, a druhý den přestali hrát a jedli.

Takovým způsobem to vydrželi osmnáct let. Nouze však nepovolovala, nýbrž spíše vzrůstala, a tak král rozdělil Lýdy na dvě skupiny, a museli losovat, buď že zůstanou, nebo se ze země vystěhují. K té části, která si vytáhla los, že mohla zůstat, se přidal král sám, a k té, která měla odejít, přidal svého syna, který se jmenoval Tyrsénos. Ti, kdo si vytáhli los k odchodu ze země, odešli do Smyrny, postavili si lodi, naložili na ně všechno, čeho bylo k plavbě třeba, a odpluli hledat živobytí a sídla. Cestou minuli mnoho národů, až přišli k Ombrikům. Tam si založili města a bydlí tam až podnes. Z Lýdů si změnili jméno podle králova syna, který je přivedl, podle jeho jména se nazvali Tyrsény.“¹⁰⁰

Je opět nejednoznačné odkud Teresh mohli pocházet, ovšem jisté je, že se zúčastnili tažení Mořských Národů.(Obr. 19.)

5.7. Ekwesh

⁹⁹ Sandars, 1978, 158.

¹⁰⁰ Hdt., I., 94.

Ekwesh či Akwasha jsou nejpočetnějším zástupcem z Mořských Národů a jsou označováni jako „Země z moře“. Bývají často asociováni s egyptským ekvivalentem pro Achájce nebo kmen Achchijáva, který se objevuje v chetitských textech. Tyto teorie nejsou potvrzené. Nenašly se zatím žádné důkazy, které by Ekwesh spojovali jak z Achájskými tak s kmenem Achchijáva. Ekwesh museli pocházet z ostrovů nebo ostrova, avšak pokud by se potvrdila teorie o jejich achájském původu, mohli by pocházet odkudkoliv z egejské oblasti.¹⁰¹

5.8. Lukka

Zmínky o kmeni Lukka se nám objevují již v chetitských textech. V chetitské modlitbě máme zmínku o „zemi Lukka“, kde jsou lidé, kteří odsuzují chetitská božstva. Již více se o nich dozvídáme z egyptského nápisu z Velkého chrámu v Karnaku, z doby faraona Ramesse II. Faraon zde popisuje své vítězství nad útočícími lidmi Lukka. Není jasné, kde se vlastně země Lukka nacházela, ale existuje několik teorií.¹⁰²

První teorie usazuje kmen Lukka do západní Anatolie, přesněji západní Kárie. Podle ugaritských tabulek, na kterých je zaznamenána korespondence mezi ugaritským králem a králem Alašije, na Kypru, ugaritský král uvádí, že poslal flotilu na pobřeží země Lukka, aby zabránil jejich přechodu z egejské oblasti do Středomoří. Jejich území se tedy nacházelo na pobřeží, ale není jasné, zda na egejském či na anatolském.¹⁰³

Země Lukka také bývá umisťovaná do údolí Xantu. Lýkové měli spoustu království, která nazývali zeměmi Arzawa, které byly pod správou Chetitů. Tato království neměla žádnou politickou moc, takže neexistují žádné smlouvy s Chetity ani s králem země Lukka, jejíž lid byl podle chetitských textů lid rebelů a snadno podlehli cizímu vlivu. Texty je také popisují jako dobré mořeplavce, kteří zaútočili na Alašiju. Z Amarnské korespondence mezi králem Alašije a faraonem Achnatonem se dozvídáme, že král Alašije žádal po egyptském faraonovi pomoc a znovu se chtěl ujistit, že Achnaton nebude jen tak sedět, aniž by nepomohl.¹⁰⁴

Během 15. století př. n. l. se kmen Lukka stal částí aliance proti Chetitské říši s 22 dalšími zeměmi. Aliance se nazývala Assuwanská, ale byli poraženi chetitským králem

¹⁰¹ Sandars, 1978, 157.

¹⁰² <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>.

¹⁰³ Woudhuizen, 2006, 57.

¹⁰⁴ <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>.

Tudhalyiou I. Největší účast mají Lukka na Libyjské invazi do Egypta za vlády faraona Merneptaha. O tomto útoku se dozvídáme z Velkého nápisu v chrámu v Karnaku. Libyjci si přivedli velkou armádu a s nimi také lid Lukka. Byli však poraženi a nuceni opustit Nilskou deltu a Egypt samotný. Nápis udává také počet padlých mužů, z kmene Lukka to bylo 200 mužů, což je málo, neboť samotných Libyjců bylo zabito okolo 7000. Také si s sebou přivedli rodiny, pravděpodobně se chtěli v Nilské deltě usadit.¹⁰⁵

Kmen Lukka měl svůj vlastní jazyk, který pravděpodobně patřil do Chetitsko-Luvijské skupiny jazyků. Tento jazyk nepřetrval dlouho, pouhých 170 let, a poté byl nahrazen řečtinou a aramejštinou.¹⁰⁶

5.9. Peleset

Jednou z nejvýznamnějších skupin Mořských Národů, která zaútočila na Egypt v osmém a pátém roce vlády faraona Ramesse III., byli Peleset. (Obr. 20.) Toto etnikum, které se již dříve vyskytlo v egyptských textech, bylo identifikováno s biblickými Filištiny a to krátce po rozluštění egyptských hieroglyfů. To, že víme, že Peleset byli pravděpodobně Filištiny, ovšem neznamená, že je nejisté, odkud přišli. Poprvé se objevují v osmém roce vlády faraona Ramesse III. a nápis na stéle v Deir el Medině jejich příchod popisuje takto:

„ On [Ramesse III.], zašlapal cizí země a ostrovy, které se plavili k jeho hranicím...mezi nimi byli Peleset a Tursha, přicházející z prostředka moře.“¹⁰⁷

Nejsou zde zmíněni samostatně, ale ve společnosti Tursha, kteří pocházeli pravděpodobně z Anatolského pobřeží, takže asi sdíleli anatolský původ s jinými egyptskými nepřáteli. Egyptané na ně nahlíželi jako na Mořské Národy nebo Národy z moře, což nám ovšem místo jejich původu nespecifikuje. Jediný muž z lidu Peleset je vyobrazen v chrámu v Medinet Habu. Je to vousatý princ, kterého zde Ramesse III. zajal. Další zmínka je z papyru Harris, kde Ramesse III. jmenuje Peleset mezi Shardana jako strážce posádky a žoldnéře ve své armádě. Pro Chetity byli Peleset neznámí.¹⁰⁸

V bitvě mezi Ramessem III. a Libyjci jsou Peleset vedle Shardana na straně faraona. Na reliéfu z Medinet Habu mají na sobě krátkou bílou suknicí, kruhový štít střední velikosti,

¹⁰⁵ <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>.

¹⁰⁶ <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>.

¹⁰⁷ Sandars, 1978, 164.

¹⁰⁸ Tamtéž.

na hrudi mají dlouhý meč a na hlavách typickou pokrývku hlavy, což je helma s peřím. Je však možné, že jde o vyobrazení Denyen. Na jiném reliéfu z Medinet Habu bojují Peleset proti Shardana. Mají opět svou typickou pokrývku hlavy, kruhový štít, avšak tentokrát zde mají krátký meč či dýku a dlouhé kopí. Na stejném reliéfu jsou také zobrazeni na voze předovýchodního typu, který má na stranách toulce na šípky. Zajímavé vyobrazení Peleset, který je zabíjen egyptským vojákem, je opět z chrámu v Medinet Habu. Zde má bojovník Peleset na hlavě helmu s peřím a také vyraženými kruhy a na sobě pruhovaný korzet do písmene V. Jediný výjev, který zobrazuje bojovníka Peleset samostatně, je opět výjev na severní straně chrámu v Medinet Habu. Je zde zobrazen mezi jinými vězni, které zajal faraon. Ale má zde jinou pokrývku hlavy než je opeřená helma.¹⁰⁹

Pokrývka hlavy, kterou mají příslušníci Peleset na hlavě, by se dala popsat jako opeřená koruna.¹¹⁰ Byla pravděpodobně ze slámy a pohromadě ji držel kovový kruh. V Medinet Habu se našla vyobrazení různých druhů těchto tzv. korun. Na sobě mají bojovníci Peleset také korzet, který má tvar písmene V. Na jiném reliéfu mají jinou zbroj, a to s ochranou na ramena a zesíleným plátováním mezi nimi. Tato zbroj je podobná zbroji, kterou používali bojovníci na Krétě. Na dalším reliéfu mají zbroj bez chráničů ramen a vzor, který nese zbroj bojovníků Shardana. Další možné vyobrazení zbroje bojovníků Peleset je lehký korzet se vzorem humra.¹¹¹

Původ kmene Peleset je stále otázkou. V Bibli jsou Filištiní původem z Kaftoru.

„ Zdaliž jsem Izraele nevyvedl z země Egyptské, tak jako Filistinské z Kaftoru a Syrské z Kir? “¹¹²

Toto tvrzení je založeno na korespondenci mez akkadským Kaptarem a egyptským Keftiu, věrohodně identifikovaném jako ostrov Kréta. V Bibli je také zmíněno, že byli Filištiní vystěhováni a usadili se na místě místo Avvim.

„ Hevejské také, kteříž bydlili v Azerim až do Gáza, Kaftorejští, kteříž vyšli z Kaftor, zahladili je a bydlili na místě jejich. “¹¹³

Filištiní v 10. století př. n. l. dobývali pobřeží Palestiny a spojili kanaánské městské státy v jeden svazek. Podle biblických zdrojů tvořilo filištínský spojenecký svaz pět

¹⁰⁹ <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>.

¹¹⁰ „ feathered headdress “.

¹¹¹ <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>.

¹¹² Amos, 9, 7.

¹¹³ Deuteronomium, 2, 23.

městských států Gaza, Ašdod, Aškelon, Gat a Ekron. V Genesis ovšem Filištiní pocházejí z Chasluim, jejichž „otec“ byl Egypt, snad by to mohl být odkaz na egyptské umístění posádky v Palestině. Autoři Genesis a Jeremiáše možná věděli, kde Kaftor leží, a tak říkali pobřeží místo ostrov. Kaftor by však mohl být spojen s Keftui, což je název, který se objevuje v egyptských textech, a nebo Kaptara, od syrských spisovatelů. Egyptané v polovině 2. tisíciletí př. n. l. věděli, že Keftui pochází z Kréty, ale pozdější jméno, jako Kaptara, se rozšířilo jako hlavní název do egejské oblasti nebo do části Anatolského pobřeží.¹¹⁴

Jejich indoevropský původ by mohl naznačovat fakt, že v Bibli jsou uváděni jako neobřezaní, avšak hlásí se ke kanaánskému náboženství. O jejich jazyce toho moc nevíme, ale pravděpodobně spadal do anatolské skupiny. Pozdější Filištinští vládci mají semitská jména. Filištinský oligarcha byl znám pod jménem Seren, což by mohlo souviset s neochetitským sarawanas-tarawanas, a méně pravděpodobně již s řeckými tyrany.¹¹⁵

Existuje však také teorie, která spojuje Filištiny s Pelasgy. Pelasgové jsou zaznamenáni mezi skupinami populace na Krétě za časů Homéra. Jsou skupinou, která obydlela pevninské Řecko, dříve než první Řekové. Pak se přemístili do Théssálie, na egejské ostrovy a do Anatolie. Přicházejí na Krétu pod vedením Teutama, který si vzal za ženu dceru krétského krále Kreuthea a měl s ní Asteria, otce pozdějšího krále Minoa, Rhadamanta a Sarpedonta, a tak Pelasgové kolonizovali Krétu. Zde by se mohla nacházet jistá podobnost s Filištinou, neboť ti také původně pocházeli z Kréty, což znamená, že Peleset by mohli opravdu mít indoevropský původ.¹¹⁶

5.9.1 Filištinská keramika

Keramika tohoto typu je považována za smíšenou. Na jedné straně se jedná o mykénskou keramiku zřejmě LH III C z Argolidy. Mnoho typů nádob a také výzdoba ve tvaru spirál, ptáků a různých motivů je inspirována mykénskými originály. Na druhé straně se některé tvary velmi podobají originálním Levantským výrobkům. Nejcharakterističtější prvkem je matný povrch, zatímco mykénské práce jsou lesklé. Častým zobrazením jsou také ptáci, hledící dozadu, což je v egejské oblasti vzácné. Obvykle se používaly dvě barvy, černá a červená. Na pozdějších exemplářích se může objevit zelený nádech.¹¹⁷

¹¹⁴ Sandars, 1978, 166.

¹¹⁵ Sandars, 1978, 166.

¹¹⁶ Woudhuizen, 2006, 97.

¹¹⁷ Sandars, 1978, 167.

Analýza hlíny dokázala, že keramika byla vyráběna na pobřeží části Palestiny. Obchodovalo se s ní ve městech na pobřeží, ale také ve vnitrozemí, od Ašdodu po Tell Eitun a dále na východ. Něco se našlo také v Beth Shanu a Deir Alla v údolí Jordánu a na severu v Megiddu a Hazoru. Keramika je nazvaná Filištínská, neboť města, ve kterých se našla, jsou Filištínská, ale ve skutečnosti s Filištiny neměla nic společného. Mykénská keramika IIIC Ib., která je s filištínskou keramikou spojována, se našla také v egejské oblasti, v mnoha městech na pobřeží Anatolie, na Kypru a také v Levantě. Malé množství pochází z kanaánských měst, jako je Ugarit, Tell Sukas a Tell Abu Hawam. Keramika pochází z doby těsně před nebo během zničení měst.¹¹⁸ Říká se, že Filištínská keramika není nic víc než oblastní typ keramiky z mykénského IIICi. (Obr. 21.)

¹¹⁸ Sandars, 1978, 167.

6. „Materiální kultura“ Mořských Národů

Materiální důkazy o Mořských Národech se nám bohužel nedochovaly, ale můžeme se o nich něco dozvědět z reliéfů, které se nám dochovaly na egyptských monumentech. Egyptské zdroje jsou v této problematice velmi nápomocné.

6.1. Lodě

Bohužel do dnešní doby nebyl identifikován jediný vrak, o kterém bychom mohli s jistotou tvrdit, že patřil Mořským Národům, i když se nám ve Středoziemním moři zachovalo mnoho jiných vraků. V Ugaritu byla nalezena korespondence mezi králem tohoto města a panovníkem města Alašije na Kypru. V korespondenci je řešen námořní útok na město Alašije.

„ Otče, přichází nepřítel na lodích a spaluje mé město ohněm. Dopouštějí se hrozných věcí v mé zemi. Můj otec si není vědom toho, že všichni jeho vojáci se nacházejí v Hatti a všechny mé lodě jsou v Lukka. Stále neodpluli a má země stále leží! Můj otec však o těchto věcech neví. Blíží se sedm nepřátelských lodí, aby vám ublížili. Jestli poté pošlou další nepřátelské lodě, podej mi zprávu, tak učiním i já!“¹¹⁹

Velmi dobré vyobrazení lodí Mořských Národů máme z chrámu v Medinet Habu. (Obr. 22.) Lodě E1 a N1 jsou lodě, které začínají bitvu. Egyptští námořníci právě házejí lodní hák, což je jediná opravdová zbraň na lodích, na lanoví lodi Mořských Národů. Loď E2 a N2 jsou lodě v centru bitvy a egyptská loď právě nabírá zajatce Mořských Národů, kteří jsou spoutáni. Lodě E3 a N3 jsou lodě, které již ukončují bitvu. Jedna loď útočníků je zajata. Vzhled všech lodí na obrázku je klam, neboť všechny lodě jsou kopiemi jednoho prototypu. Stejným způsobem jsou malovány také egyptské lodě.¹²⁰ (Obr. 23.)

Co bylo zdrojem pro egyptské umělce, že mohli vystihnout nepřátelské lodě na reliéfech? Z historických zdrojů víme, že umělci doprovázeli egyptskou armádu na jejich válečných výpravách. Což je na některých reliéfech poznat podle cizorodé fauny a flóry.

¹¹⁹ Oren, 2000, 104.

¹²⁰ Tamtéž.

Takovéto vyobrazení nalezneme například na reliéfu z tzv. botanické zahrady v Karnaku z doby faraona Thutmose III. a také mořský život Rudého moře, který můžeme vidět pod lodí královny Hatšepsut na reliéfu v jejím zádušním chrámu v Deir El Bahrí. Po bitvě dělali umělci skici lodí nepřátel a také lodí egyptských. Egyptské lodě jsou poháněny vesly, avšak lodě nepřátel nemají žádný zjevný pohon. Zdá se, že egyptská loď E2 chytla loď nepřátel N2 kotvou, asi to pro ně bylo velkým překvapením.

„Země, které přišly z ostrůvků uprostřed moře, šly na Egypt, jejich srdce se spoléhala na jejich armádu. Byla pro ně připravena síť, aby je polapila. Přišli nepozorovaně do ústí přístavu a padli do ní. Chyceni na místě byli odesláni a jejich těla svlečena.“¹²¹

Ramesse III. zde mistrně využil své lučištníky. Na horní části reliéfu se dobře zachovala malba a našly se zde i holé skulptury, které jsou doplněny barevnými detaily obohacujícími kompozici. Vyčnívají tak barvy některých oděvů a také krev, která stéká dolů mezi těly a nepřítel se snaží uprchnout. V zajaté lodi N3 se nachází postava, která se zdá být veslařem. Jeho pravá noha je natažena za ním, zatímco levá noha ke kolenu, se nachází už na úrovni linie. (Obr. 24.) Charakteristickým znakem lodí Mořských Národů jsou vyobrazení ptačích hlav na zádi i na přídi lodí. (Obr. 25.) Na kratéru z LH III C je vyobrazena mykénská loď, která má také hlavy ptáků na přídi. Je možné, že to byly lodě mykénské. Byl to totiž znak mykénských lodí během doby bronzové a také v rané době železné. Poprvé se objevili na vyobrazení lodích z Aigíny. V LH III C se lodě takového typu začaly objevovat poměrně často. Jedná se o druhy vodních ptáků. Na mykénských lodích se hlavy ptáků objevují na oblouku, nad nebo vedle zakřivení lodní přídi. Hlavy na lodích Mořských Národů spíše odpovídají umístění, které používali na své lodě, lidé ve střední Evropě. Způsob umístění ptačích hlav na lodích Mořských Národů je velmi podobný ptačím lodím ze střední Evropy, kultury popelnicových polí.¹²²

6.1.1. Homérův odkaz

Jak všichni dobře víme, Homér je jedním z nejvýznamnějších řeckých autorů 8. století př. n. l., kterému jsou připisovány dva epické eposy, Ílias a Odyssea. Ílias vznikla asi v polovině 8. století př. n. l. a časově předchází Odyssee. Ílias, což doslovně znamená Řecko, líčí padesát jedna dní obléhání Tróje. Nemá smysl zde líčit obsah Íliady, neboť každá pasáž

¹²¹ Oren, 2000, 108.

¹²² Oren 2000, 122.

tohoto eposu je důležitá a nedá se shrnout do pár vět. Jak již bylo řečeno, Odyssea je mladší, vznikla někdy koncem 8. století př. n. l. a vypráví o putování Odyssea od Tróje domů, na Ithaku. Eposy zde zmiňuji proto, že se v nich nachází popis lodí, které Řekové používali. Je dost možné, že Homér nám ve svých dílech zanechal popis řeckých lodí, které se velmi podobají lodím Mořských Národů.

Shelley Wachsmann upozorňuje na to, že Homérova fráze „křivé lodě“¹²³ popisuje právě vyobrazení hlav mořských ptáků na přídí i na zádi lodí z doby bronzové, geometrického období, ale také to velmi dobře sedí na popis lodí Mořských Národů.¹²⁴

„νῦν δ' εἴμι Φθίην δ', ἐπεὶ ἡ πολὺ φέρτερόν ἐστιν

οἴκαδ' ἴμεν σὺν νηυσὶ κορωνίσιν, οὐδέ σ' οἴω

ἐνθάδ' ἄτιμος ἐὼν ἄφενος καὶ πλοῦτον ἀφύζειν.“¹²⁵

„*Ted' však do Fthie půjdu, vždyť mnohem bude mi lépe*

Domů na křivých lodích se navrátit- nemám už chuti,

když mám zneuctěn být, jen jmění a statky ti shánět.“¹²⁶

Avšak celá tato myšlenka závisí na významu slova κορωνίς, která Homér používá pouze ve spojení s loděmi. Standartní etymologie odvozuje toto slovo z podstatného jména κορωνη, což v překladu znamená pták, přesněji pták, který je podobný vráně, je možné, že to odkazuje na zakřivený zobák. Ovšem toto slovo má dva různé významy. Za prvé: vodní pták nebo pták podobný vráně, anebo za druhé: zakřivený konec čehokoliv. Homér ho používá například u zakřivení držadla dveří nebo zlaté špičky luku. Sekundárně by však toto slovo mohlo také znamenat zakřivený ptačí zobák, což by znamenalo, že Wachsmannova myšlenka by mohla být správná.¹²⁷

Jestliže je slovo odvozeno od podstatného jména κορωνη, měl by význam být zahnutý, ale jak zahnutý? Objekty nazývané tímto jménem většinou znamenají různé extrémy, tudíž adjektivum κορωνίς znamená něco víc než jen přirozené prodloužení lodní zádi. Epiteton

¹²³ . νηυσὶ κορωνίς.

¹²⁴ Wachsmann, 1998, 199.

¹²⁵ Hom. II., 165-171, z <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>.

¹²⁶ Hom, II., I, 169-171.

¹²⁷ Wachsmann, 1998, 200.

pravděpodobně značí zakřivené elementy na vrcholku lodi na přídi i na zádi. Homér je také občas nazývá rohaté κόρυμβος.¹²⁸

„... στεῦται γὰρ νηῶν ἀποκόψειν ἄκρα κόρυμβα
αὐτάς τ' ἐμπρήσειν μαλεροῦ πυρός, αὐτὰρ Ἀχαιοὺς
δηώσειν παρὰ τῆσιν ὀρινομένους ὑπὸ καπνοῦ.“¹²⁹

„...hrze, že u lodí všech nám zuráží vrcholky hlavic,
v nich pak hltavý žár prý zanítí- okolo lodí
všechn prý pobije lid, jenž dýmem děsit se bude.“¹³⁰

Jak tedy mykénské lodě vypadaly? O nich jsme již lépe informovaní než o lodích Mořských Národů. Ikonografie lodí nám poskytuje zajímavý pohled na mykénské válečné veslařské lodě. Velmi zajímavá je rekonstrukce achájské lodě, která je vyobrazena na pyxidě z Tragana, od Petera Connollyho. (Obr.26.) Těžká válečná loď má 50 vesel a také plachtu, oboje však nebylo využíváno naráz. Pokud byl příznivý vítr, vesla se nepoužívala. Mřížové panely, které jsou v této době velmi oblíbené, se objevují na zádi ve formě menší platformy. V Íliadě jsou achájské lodě popsány jako černé, a to zřejmě z toho důvodu, že jejich kýl byl z dehtu. Na vyšších místech mohly být lodě dekorovány barvami.

„νῶν δ' ἄγε νῆα μέλαιναν ἐρύσσομεν εἰς ἄλλα δῖαν,
ἐν δ' ἐρέτας ἐπιτηδὲς ἀγείρομεν, ἐς δ' ἑκατόμβην
θείομεν, ἃν δ' αὐτὴν Χρυσήϊδα καλλιπάρηον
βήσομεν.“¹³¹

„Avšak černou loď teď stáhněm na jasné moře,
veslaře pečlivě do ní opatřme, slavnostní žertvu
naložme, Chrysovu dceru tam zaved'me, dívčinu sličnou.“¹³²

¹²⁸ Tamtéž, 200.

¹²⁹ Hom. *Il.*, IX., 241.243, z <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>.

¹³⁰ Hom. *Il.*, IX., 241.243.

¹³¹ Hom. *Il.*, I, 141-144, z <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>.

¹³² Hom. *Il.*, I, 141-144.

Dalším velmi zajímavým vyobrazením je malba na arybalu ze Skyru, datovaného do LH III C. Je na něm namalována loď s hlavami ptáků na přídi. Nemá žádné plachty, ale má řadu vesel na každé straně. Ještě více zajímavý je motiv, který byl namalován na kratéru, nalezeném v Tíryntu a datován taktéž do LH III C. Je to loď, mající na obou stranách hlavy ptáků, toto vyobrazení je velmi podobné vyobrazení lodí Mořských Národů v Medinet Habu.¹³³

Při porovnání detailů mezi loděmi Mořských Národů v Medinet Habu a achájskou lodí z Kynu.(Obr. 27.), zjistíme, že se u nich vyskytují velmi podobné znaky. Obě tyto lodě mají dvě platformy, dále oporu pro ochranu veslařů, dřevěný trup, a také podobné linie lodního kýlu.

Lodě byly patrně troj nebo pěti veslice, ale není výjimkou ani dvacet veslic. Je tedy možné, že lodě, které máme vyobrazeny na reliéfech z Medinet Habu byly lodě, patřící Mořským Národům? Podle mého názoru ne. Je možné, že lodě si mohly být velmi podobné, ale nemyslím si, že útok na Egypt byl zapříčiněn lidmi z mykénského světa.

6.2. Výzbroj a výstroj

Pro každé etnikum Mořských Národů je charakteristická jiná výzbroj i výstroj, i když se mnohdy u některých národů podobají. Hlavní informace opět čerpáme z chrámu Ramesse III. v Medinet Habu, neboť se nám bohužel nedochoval žádný hmotný exemplář, který bychom mohli prozkoumat. Výzbroj bojovníků z etnik Mořských Národů nemůžeme brát jako celek, neboť každé etnikum používalo jinou. Bojovníci Shardana byli charakterističtí svými rohatými pokrývkami hlavy. Našla se spousta vyobrazení různých typů těchto přileb, v Medinet Habu, Luxoru či Abu Simbelu.(Obr. 28.) Jak již bylo řečeno dříve, bojovníci Shardana nosili rohaté přilby, když bojovali proti Egyptské říši. Za časů Ramesse III. však sloužili již pod Egyptem jako žoldáci a osobní stráž faraona, na přilbách se objevil nový prvek a to kolo či disk mezi rohy. Disk měl znázorňovat slunečního boha Rea. Jejich se přilby se podobají těm, které se používaly v této době v egejské oblasti, Anatolii a střední Evropě. Dalším znakem byl kruhový štít, který se držel za držadlo uprostřed a zbraně. Používali hlavně meče a kopí. Meč byl dlouhý, podobný Achájskému typu B, který se našel v egejské oblasti mezi léty 1600 -1300 př. n. l. (Obr. 29.)Také se našel jeden exemplář v Egyptě, není však původní egyptskou prací a velice se podobá těm mečům, které drželi na reliéfech

¹³³ <http://www.salimbeti.com/micenei/ships.htm>.

Mořské Národy. Velmi zajímavý nález byl učiněn v Ugaritu. Nalezl se zde meč, který nese kartuši se jménem faraona Merneptaha a nese velmi podobné znaky s meči ze střední Evropy, je tedy možné, že využívali modely ze střední Evropy. Menší zbraní, kterou na reliéfech u Shardana můžeme zaznamenat, jsou dýky. Na reliéfech se ale neobjevují tak často. V oblasti Předního Východu se našla 30 cm dýka, datovaná někdy kolem 2000 př. n. l., která je velice podobná dýce Shardana.¹³⁴

Bojovníci Shardana byli oblečeni v korzetu, který byl v tzv. humřím stylu. Byla to pravděpodobně bronzová zbroj na lněné tkanině spolu s kovovými prvky. Z reliéfů rozeznáváme čtyři druhy zbroje. 1) Celá zbroj je z bronzu, s ochranou na hrudník a ramena, kde na hrudi se nacházejí rýhy, které připomínají humra, proto humří styl. (Obr. 30) 2) bronzový kyrys s ochranou na záda i na hrudník, ale bez ochrany ramen, kde se nachází korzet ze lnu, nebo jiného lehkého materiálu. Na hrudníku je opět humří styl. (Obr. 31.) 3) Opět je zde kryt hrudník i záda a také ramena, pod hrudníkem jsou rýhy v humřím stylu. (Obr. 32) 4) Zbroj by mohla být vyrobena celá z kůže.¹³⁵ (Obr. 33.)

Bojovníky Peleset vidíme na reliéfech s meči, kopím, štítem a také charakteristickou pokrývkou hlavy. (Obr. 34.) Kopí jsou dlouhá a rukojeť měly pravděpodobně ze dřeva. V Abydu se našel železný hrot kopí, který je datován kolem roku 1150 př. n. l., kde byla pravděpodobně skupina Mořských Národů usazena za vlády Ramesse IV. Mnoho zbraní, datovaných mezi léta 1250-1150 př. n. l. se našla na pohřebišti Tell Es- Sa 'Idiyeh v Jordánsku, je možné, že by tyto zbraně mohly patřit Mořským Národům. Ve fílištinském Ašdodu se našel zlatě malovaný disk v egejském stylu. Datován je 1100-1000 př. n. l. a jedná se pravděpodobně o hrušku jílice. Nejcharakterističtějším znakem Peleset byla jejich pokrývka hlavy. Jednalo se o tzv. opeřenou korunu. Zřejmě byla vyrobena ze slámy či z kůže a zpevněna kovovým prstenem. Pro některé modely je však využití pravé kůže nepravděpodobné. V průběhu doby bronzové a na začátku doby železné jsou tyto koruny doloženy také na Předním Východě a ve Východním Středomoří, jako je Sardinie. Teorie o původu Peleset z Kréty by mohl podpořit i fakt, že na disku z Faistu se nachází znak, který se velice podobá vyobrazení Peleset s jejich pokrývkou hlavy. (Obr. 35) Disk se datuje kolem 1700 př. n. l. a písmo na něm dosud nebylo rozluštno. Zbroj Peleset byla podobná té, kterou používali Shardana, avšak našla se i vyobrazení, na kterých je zachycena jiná. Je to zbroj, kde je zakryt jak hrudník, tak záda a ramena, ale humří styl zde nenajdeme. Mezi rameny se

¹³⁴ <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>.

¹³⁵ <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>.

ovšem nachází zesílení zbroje. Tento design je podobný achájské zbroji, která se objevovala na Krétě i v pevninském Řecku. Na jiném vyobrazení má bojovník Peleset pouze chráněn hrudník a záda, ale již ne ramena. Znovu se zde objevuje humří styl.(Obr. 36.) Podobně vypadá další příklad, ale má ochranu ramen a jedná se zřejmě o pouhý lehký chiton.¹³⁶ Ze zobrazení dalších kmenů toho víme jen málo. Například o Shekelesh můžeme říct jen to, že na krku měli medailon a oblečení byli v krátkou suknicí. Ostatní národy lze těžko rozeznat.

Dalším charakteristickým znakem Mořských Národů byly vozy, na kterých podnikaly své nájezdy. Většina vozů, které používaly, nebyla bojových, ale převážela rodiny s dětmi. Vozy byly taženy osly.(Obr. 37.) Osli byli identifikováni jako hrbaté zebu, které se hojně využívaly v Anatolii a Mezopotámii, ale určitě ne v egejské oblasti a Palestině, ačkoliv se možná dostaly až na Kypr. Osli se pohybují velmi pomalu a maximální vzdálenost, kterou jsou schopni ujít jen asi 29 km za den. Ideální je pro ně 8 hodin odpočívat, 8 se pást a zbytek jít. Bez doprovodu pěších vojáků nebo silných mužů byly vozy velmi zranitelné. Na jednom z egyptských reliéfů můžeme na voze vidět tři ženy s dvěma dětmi, kde jedno dítě padlo nebo padá z vozu. Matka chytí dítě rukou a tahá ho nahoru. Na jiném je bojující muž se ženou a dítětem, třetí zobrazení je poničené, ale dají se rozeznat dvě ženy a dvě děti.¹³⁷ Je velká škoda, že žádná z těchto materiálních věcí se nám nezachovala, nejenom, že by nám možná pomohly objasnit původ Mořských Národů, ale také nám mohli osvětlit, kdo vlastně ve skutečnosti byli.

¹³⁶ <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>.

¹³⁷ Sandars, 1978, 124.

7. Situace ve východním Středomoří po útoku Mořských Náródů

Po útoku Mořských Náródů nezůstalo východní Středomoří stejné jako předtím. Útok byl tak mocný, že některé městské státy se z něj již nevzpamatovaly, avšak dodnes nevíme, co se opravdu stalo.

7.1. Chetitská říše

Slábnutí moci chetitské říše bylo pravděpodobně hlavní příčinou úpadku, který postihl také Levantu a egejskou oblast. Navzdory síle chetitské obrany, padla také poslední bránící se pevnost Büyükale, stejně jako padl zbytek Chattuši. Pro Chetity to byl blesk z čistého nebe, který spálil jejich říši náhle a navždy. Dva faktory se staly pro chetitskou říši osudné. 1) Nikdy nebyli námořní velmocí, neboť byli závislí na Ugaritu a nedůvěryhodném kmenu Lukka. 2) Jejich důvěra ve feudální systém dávala velikou moc velkým vazalským říším a jednotlivým vládcům a také nebezpečná nezávislost, která bylo ponechávána armádě, stejně jako v Egyptě. Velký nápis z Karnaku, z osmého roku vlády Ramesse III. popisuje vítězství nad severními zeměmi. Píše se zde, že první země, která se postavila severanům, byla říše Hatti, pak Kode a Karchemiš, Azrawa a Alašija.¹³⁸

Pád říše Hatti je zde pravděpodobně určen pádem Chattuši, které bylo hlavním městem říše. Vykopávky dokázaly, že zde došlo k velkému zničení a devastaci a také, že město pak bylo také opuštěno. Po Hatti následoval Kode, chetitská Kizzwatna, která ležela na pobřežní části Kilíkie. Starověká hlavní cesta vedla z jihu přes chetitský Kaneš, skrz Kilikijskou bránu do Tarsu a do Adam v Kizzwatně a pokračovala na východ do Karchemiše. Země, které jsou zmíněny v nápisu z Karnaku, jsou vyjmenovány logicky od jihu na východ, podle toho, kde se nacházely. Avšak poslední dvě města Arzawa a Alašija se nacházejí mimo tuto cestu. Arzawa totiž leží v západní Anatolii u Milétu, Kárie a také pravděpodobně blízko od země Lukka. Alašija se nachází na Kypru. Pokud by se tedy uskutečnila pouze jedna invaze nájezdů ze západní Anatolie, museli jít Mořské Národy oklikou do Sýrie a dále do

¹³⁸ Oren, 2000, 27.

Egypta.¹³⁹ Existuje však ještě jedna teorie, a to, že nájezdy byly dva. Jedna skupina podnikla nájezd na pevninu, takže neměla využití pro lodě, zatímco druhá operovala na pobřeží a dobývala z moře. Z textů se nám dochoval dopis krále Šuppiluliumi II., který si stěžuje králi Alašije.

„Zmobilizoval jsem rychle své síly, Já Šuppiluliumaš, Veliký. Dosáhl jsem moře. Lodě Alašije zaútočily na mě, třikrát na moři, když jsem pak dorazil na suchou zemi, nepřítel se opět objevil proti mně ve velkém...Bojoval jsem...”¹⁴⁰

Je možné, že jedna skupina zaútočila přímo na Egypt a cestou porazila Amority , a druhá zaútočila severně od Orontu. Kolem roku 1190 př. n. l. po marné obraně byla poražena Chattuša a zmizela tak říše, která sotva před půl stoletím dosáhla vrcholu své moci. Když vlny této potopy opadly, ukázalo se, že hlavními dědici chetitské říše byli na západě indoevropští Frýgové, na jihu Filištínci a na severovýchodě Trákové a Muškové, avšak vynořily se také drobné chetitské státy, ukryté hluboko v údolí Tauru a ztracené v dalekých pohraničních oblastech, které ničivá vlna Mořských Národů nezasáhla. Nejvýznamnějšími středisky těchto nástupnických států, které se již nesjednotily pod společným chetitským panovníkem, byly Harma a Aleppo v severní Sýrii, Maraš a Azitavada v Tauru a Karchemiš na Eufratu. Do Chattuše se Chetitě již nikdy nevrátili, a mnohem později se stala provinčním městem Frýgie. Tyto chetitské státečky se udržely ještě půl tisíciletí, povětšinou živořily na vazalském poměru k sousedním i vzdálenějším státům. Poslední státy a státečky Chetitů připravili o samostatnost Asyřané, kteří jejich obyvatelstvo z největší části odvěkli do otroctví, anebo je vyhubili. Konec jejich politické existence se připojuje k dobytí poslední chetitské velké pevnosti Karchemiše roku 717 př. n. l. asyrským králem Sargonem II. Zbývající Chetitě se poté posemitšřují a mizí nadobro ze světových dějin.¹⁴¹

7.2. Kypr

Kypr hrál velkou roli v těchto násilných a zmatených časech. PhDr. Castling říká, že mezi léty 1200-1050 př. n. l. „Kypr prošel těžkými a podivnými roky, roky očisty“. Populace uvadla, stará osídlení byla opuštěna a zmizela také tradiční výroba a na konci zbylo jen

¹³⁹ Sandars, 1978, 141.

¹⁴⁰ Sandars, 1978, 141.

¹⁴¹ Zamarovský, 1961, 257-259.

osídlení, které užívalo materiál civilizace, jejíž počátek patří do doby bronzové. Bylo to pravděpodobně mezi těmi 150 lety, kdy se řecký jazyk trvale ujal na ostrově. Kypr je most mezi mykénským světem, Egyptem a Palestinou. Enkomi a Kition, města na Kypru jsou našimi nejlepšími průvodci těchto událostí.¹⁴²

Zničení pozdně kyperského opevnění II C značí konec epochy. Mykénská III B keramika byla však používána stále. V Kitionu ve 13. století př. n. l. byly provedeny úpravy a město bylo přebudováno, neboť chátralo. Nový plán města byl odlišný od starého a mykénská keramika, která se našla mezi odpady je nová LH III C. Také se však změnil materiál, ze kterého byly stavěny budovy. Nyní byl používán ašlar. V Enkomi se v této době mísily dva styly, orientální a egejský, ačkoliv spíše převládal orientální. Styl chrámových budov byl spíše východní, měly otevřený dvůr a zahrady podobné těm v Ugaritu.¹⁴³ Samotný kult byl také orientální. Bronzové trojnožky a lampy, které se v chrámech našly, jsou však kyperské, ale některé zbraně, zvláště pak meče jsou velmi podobné těm, které v této době nalezneme v egejské oblasti. Nalezla se zde kyperská keramika, avšak spíše převládají nálezy mykénské LH III C. V Kitionu se přestavuje opevnění a také chrámy. 1200-1100 př. n. l. se začíná používat kyklopské zdivo, které je populární v pevninském Řecku. Velmi se zde také rozmohla LH II C Ib keramika, které je zde vyráběna lokálně a našla se například také v Palestině. Hlavní příčinou bylo stěhování mykénských Řeků na Kypr.¹⁴⁴

7.3. Egejská oblast

Důsledky nájezdů Mořských Národů se nevyhnuly ani egejské oblasti. Jižní a centrální řecká pevnina však nebyla dobyta najednou, jestli se tak opravdu stalo, města byla dobývána postupně. Je možné, že útok předpokládali, o čemž by svědčila i usilovná stavba zdí přes Korintský Isthmos. Samotný Pylos možná unikl dřívější hrozbě, i když paláce v Pylu byly až do jeho konce neopevněné, ale tabulky dokazují výjimečnou koncentraci materiálu pod hrozbou nebezpečí. Nedokazuje to zhroucení samotné. Když totiž kolaps přišel, byl naprosto nečekaný a pro obyvatele velice překvapující. Pravděpodobně přišel z moře. Mesénie má velmi dlouhé pobřeží, které bylo nějakou dobu bráněno. Jisté tabulky hovoří o „veslařích“, kterých bylo okolo 30 z pěti různých měst, kteří se přemísťují do Pleuronu, což by mohl být Pleuron v Aetolii. Jiná tabulka nás informuje o více jak 570 „veslařích“, což bylo 30 mužů na

¹⁴² Sandars, 1978, 144.

¹⁴³ Sandars, 1978, 148.

¹⁴⁴ Sandars, 1978, 148.

jedné lodi a to dohromady tvořilo flotilu okolo 20 lodí. Lodě, které byly použity útočníky v deltě, byly menší. Toto zničení měli na starosti lidé, kteří byli na moři jako doma a také měli nějaké znalosti o zrádném egejském pobřeží. Konfederace mykénských princů by to mohla dokázat. Mohli být nalákáni jedním velkým útočníkem, aby se vydali do Egypta, buď 1220, nebo 1186 př. n. l., ale v tomto případě, jak by mohli být zodpovědní za zničení celých paláců a států? Je mnohem více pravděpodobné, že pozemní útok se konal ve stejnou dobu, s dočasnou absencí flotily. V okolí nebyla žádná bohatá města ani přístavy, která by lákala muže z Pylu, jak Kypr lákal Ugarit, ale byly zde Atény a také mnohem lepší kořist Kypr, Egypt a Levanta.¹⁴⁵

Další známkou toho, že se blíží nějaké nebezpečí, je vylidňování, zvláště těch míst, které jsou spíše zalidněné, jako například Mesénie. Vylidňování v Řecku však nebylo jednotné, začalo v Boiotii, dále přes Fókis, Korint a Argolidu, skrz Lakónii, zatímco Attika nebyla zasažena a východní Attika dokonce možná byla zalidňována, nové obyvatelstvo se také objevilo v Acháji a na Iónských ostrovech. Ve 13. století př. n. l. jakoby obyvatelé mykénského světa něco tušili, začali s velkými opevňovacími pracemi. Zřetelné jsou v samotných Mykénách, Tírynthu i Athénách a jak již bylo řečeno, začal se stavět opevňovací val také přes Korintskou šíji. Důkazem zkázy v mateřských krajinách mykénské civilizace je také to, že na začátku 12. století př. n. l. dochází náhle v některých jejich okrajových oblastech k silnému přílivu achájského obyvatelstva, což byli zřejmě uprchlíci, kteří směřovali z Peloponésu a středního Řecku na západ i na východ.¹⁴⁶

Není jisté, že zničení mykénských paláců a mykénské civilizace mají na svědomí opravdu Mořské Národy. Je možné, že jednou z příčin úpadku byly vnitřní rozbroje. Vnitřní rozbroje mohly být dvojího typu, buď mezi jednotlivými achájskými městy, státy, anebo uvnitř těchto útvarů. První typ rozbrojů by však pravděpodobně nevedl k tak dalekosáhlým následkům na celé heladské pevnině. Vnitřní rozbroje mohly mít řadu příčin, jednou z nich mohly být také klimatické změny, jako velké sucho. Po skončení trojské války se také hojně uchytila realizace odbojných myšlenek, především příslušníků vyšší šlechty, kteří se války nezúčastnili a v hojné míře zde využívali podpory osamělých žen bojujících vládců. Útočnou akci Mořských Národů je opravdu možné pokládat za pravděpodobnou v případě destrukcí některých přímořských měst, jako byl například Pylos, nebo snad nanejvýš na některých místech Peloponésu, ne moc vzdálených od pobřeží. Ale je velmi málo

¹⁴⁵ Sandars, 1978, 181.

¹⁴⁶ Tamtéž, 182.

pravděpodobné, že by mohli zničit vnitrozemská území, aniž by zanechali jediný archeologický důkaz. Kolem roku 1125 př. n. l. lehly Mykény popelem a mykénské Řecko přechází do tzv. Temných století., o kterých nemáme žádné písemné záznamy. Až v 8. století př. n. l. temnotu prozáří světlo v podobě homérských eposů.¹⁴⁷

7.3.1. Dórská otázka

Argumenty, pokud jde o dórskou otázku, jsou založeny na historii a třídění dialektů. Množství dialektů přijalo podporu k tvrzení, že domov Dóřů se nacházel někde v Řecku, ale mimo centrum mykénské populace, a pravděpodobně v severo-západních horách. Odtud byli mluvčí dórského dialektu přesunuti postupně jižně na Peloponéssos a také možná přes moře na Krétu a Dodekanés, kde byla země pravděpodobně vylidněná na konci 11. století, je však možné, že přesun začal již o století dříve. Přesun jižním směrem nebyl usměrněn. Nový pohled na tento problém pracuje s teorií, že vedle mykénského jazyka, který se používal v palácích a v administrativě, zde existoval ještě jeden paralelní jazyk, kterým mluvila nižší třída, a když přišel kolaps mykénské aristokracie, tak Mykéňané byli přemístěni na Peloponés nižšími třídami Mykéňanů, ale určitě ne do Arkádie. Někam, kde existovaly dobré podmínky pro míšení obyvatelstva. Argumentem pro toto tvrzení je, že standartní dialekt přežil na Kykládách, a byl to jazyk vyšších vrstev přemístěného obyvatelstva. A dialekt nižších vrstev se rozšířil do celého Řecka. Avšak toto tvrzení je stále ještě spíše spekulací.¹⁴⁸

Kdo tedy byli Dórové? Primitivní indoevropské kmeny, které přišly z hornatého severu a severozápadu, hovořící jazykem podobným achájštině. A kdo byli Hérakleovci? Byli to potomci Hérakleovi, o kterých se vypravuje tato pověst: Héraklův syn Hyllos se stal adoptivním králem jednoho ze tří dórských kmenů, vytáhl po smrti Eurysthea, posledního mykénského krále z rodu Perseovců s dórským vojskem na jih, aby se ucházel o vládu nad Argolidou. Ale Hyllovi se nepodařilo vstoupit na mykénský trůn, a místo něho nastoupil Atreus, syn Pelopův a otec Agamemnonův a Hyllos byl zabit v souboji s Arkád'anem Echemem, pokud by Hyllos vyhrál, mohli se Hérakleovci vrátit do Argolidy, v případě prohry odtáhnou zpět na sever a nebudou se pokoušet o návrat dříve než za sto let. Osmdesát let po trojské válce se Hérakleovci opravdu vrátili zpět a zmocnili se Peloponésu. Zajímavý pohled nám poskytuje Thukydídés:

¹⁴⁷ Castleden, 2005, 220.

¹⁴⁸ Sanders, 1978, 184.

„Pozdní návrat Řeků z Tróje byl příčinou novot, ve městech docházelo často k vnitřním bojům, po nichž někteří odcházeli a zakládali nová města. Dnešní Boioťané se šedesát let po dobytí Tróje, když je Thesalové vyhnali z Arny, nastěhovali do nynější Boiotie, která se dříve nazývala zemí Kadmovou a Dórové osmdesát let po trójské válce dobyli pod vedením Hérakleovců Peloponnésos.“¹⁴⁹

Tyto údaje z antických pramenů poměrně dobře souhlasí s historickými daty. Pokud by tedy byl pád Troje datován do roku 1210 př. n. l., tak Hyllův útok na Peloponés by se uskutečnil začátkem druhé poloviny 13. století př. n. l., kdy se budují rozsáhlá opevnění. A pokud položíme odchod Hérakleovců z Peloponésu přibližně do roku 1230 př. n. l., znamená to opětovný návrat Hérakleovců na Peloponés někdy kolem roku 1130 př. n. l., co je také rok, který je přibližným rokem destrukce mykénských paláců. Příchod dórských kmenů je potvrzen také tím, že obyvatelstvo většiny Peloponésu hovořilo v 1. tisíciletí př. n. l. jinými řeckými dialekty než tamní achájské obyvatelstvo mykénské doby. Avšak vpád Dóřů s určitostí za kolaps mykénské civilizace považovat nemůžeme.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Thuc., His., I, 12.

¹⁵⁰ Bartoněk, 1969, 316.

8. Závěr

Ve své práci jsem se pokusila odpovědět na některé otázky týkající se původu a etnicity Mořských Národů. Odpovědět na otázku odkud přišly je značně složité, neboť jak jsme se dozvěděli, nebyly Mořské Národy pouhým jedním kmenem, ale tvořily společenství kmenů, které jsou takto pojmenovány v historických pramenech. Abychom tedy mohli určit, odkud přišly, je velmi důležité studovat každý kmen Mořských Národů zvlášť. Převážně je domovská země těchto kmenů kladena na východ, do Anatolie, což by dokazovaly vozy, na kterých přijely a také některé písemné prameny dokládají, že by mohly pocházet z východu. Avšak co jejich lodě? Ty se podobají spíše lodím z egejské oblasti, a to převážně lodím mykénským. Je tedy možné, že přišly z této oblasti? Tomuto tvrzení napovídá i to, že jsou označovány jako národy, které přišly z moře, konkrétně z ostrovů uprostřed moře. Je tedy možné, že Egypťané viděli Peloponés jako ostrov uprostřed moře? Já osobně se domnívám, že ne.

Mykénské lodě brázdily moře velmi dlouho předtím, než došlo k zániku mykénské civilizace, takže je velice pravděpodobné, že během obchodování s východem, mohli lidé z východu některé prvky mykénských lodí napodobit tak, že bychom pak lodě, které máme vyobrazené, jako lodě Mořských Národů, mohli považovat za lodě Mykéňanů. A pokud bychom měli analyzovat pojem „ostrovy uprostřed moře“ mohlo by se jednat o oblast Anatolie, která by v očích Egypťanů mohla vypadat jak jeden velký ostrov, okolo kterého se nacházejí menší ostrůvky. Dalším argumentem pro původ Mořských Národů z Anatolie je fakt, že Chetitě znali kmen Lukka, jehož říše se nacházela někde blízko té chetitské, což znamená v Anatolii. Hovoří o ní jako o zemi Lukka, která má přístav, který mohou využívat Chetitě, takže se museli nacházet poměrně blízko u sebe. A jak jsme zjistili v předchozích kapitolách, účastnil se kmen Lukka nájezdů s Libyjci na Egypt v době vlády faraona Merneptaha.

Já osobně jsem si utvořila vlastní teorii. Domnívám se, že konec Chetitské říše a pád Chattuši vlastně nebyl vůbec způsoben vpádem Mořských Národů, ale Chetitě se vlastně zničili sami. Myslím, že slábnutí jejich moci, které bylo způsobeno tím, že Chetitě vlastně tvořili spíše konfederaci států, než, že byli pod vládou jednoho absolutistického panovníka, zapříčinilo to, že menší státy, které byly částí konfederace, se rozhodly, samotné Chetity

zničit a nastoupit tak na jejich místo. Je možné, že jedním z těchto státečků byla i říše Achchijáva, ale to není jasné. Faktem však je, že první stát, který bývá pokládán za kořist Mořských Národů, byli Chetitě. Takže útok musel začít zde, což dokládá i to, že Chattuša byla zničena roku 1190 př. n. l., zatímco útok na Egypt se datuje až do roku 1186 př. n. l. a pád Mykén až do roku 1125 př. n. l.! Předpokládám, že pád Pylu, kolem roku 1200 př. n. l., souvisel spíše s mykénskou krizí, a proto bych ho nepřikládala útoku Mořských Národů. Státy, či kmeny, které tedy zničily Chattušu se začaly stěhovat a hledat novou zemi. Myslím, že některé zůstaly na území Anatolie, jiné se však vydaly směrem na Egypt či na pevninské Řecko. Poté co byli tito lidé poraženi faraonem Ramessem III. někteří utekli a hledali domov jinde a je možné, že ho našli právě v pevninském Řecku, kde zrovna Mykénská civilizace čelila krizi, a přispěli k pádu Mykén. Zde se smísili s místním obyvatelstvem a možná se odtud přemístili na Kypr či na jih Itálie.

Je však zřejmé, že bez archeologických či písemných pramenů důvod, kdo přispěl ke kolapsu tak velkých říší, mít nebudeme. Je spousta prázdných míst, která je třeba v otázce Mořských Národů vyplnit.

9. Seznam použité literatury:

Prameny:

Bible Svata: Všecka svatá písma Starého i Nového Zákona, podle posledního vydání Kralického z roku 1613, Levné Knihy KMa, 2004.

Hérodotos, *Dějiny*, přel. J. Šonka, Praha: Odeon, 1976.

Homér, *Ílias*, přel. Otmar Vaňorný, knihtiskárna Orbis, 1942.

Homér, *Odyseia*, přel. Vladimír Šrámek, Praha: Evropský literární klub, 1940.

Thukydides, *Dějiny peloponéské války*, přel. Václav Bahník, Praha: Odeon, 1977.

Sekundární literatura:

Bartoněk, Antonín, *Zlatá Egeis*, Mladá Fronta, 1969.

Bryce, Trevor, *The Kingdom of the Hitites*, Oxford University Press, 1998, [online], cit.[1. 8. 2012]. Dostupné z :

<http://www.google.cz/search?tbm=bks&hl=en&q=the+kingdom+of+the+Hittites&btnG=>

Castleden, Rodney, *Myceneans: Life in Bronze Age Greece*, Routledge, 2005, [online], cit. [1. 8. 2012]. Dostupné z:

http://books.google.cz/books?id=7497bECxXpMC&printsec=frontcover&dq=Mycenaeans&source=bl&ots=EIEMC-K0pV&sig=8wq8SDh2vljQVbFMXjgtYhD_wc8&hl=en&sa=X&ei=pSsZUIzJKYXAtAaX8oHYCw&sqi=2&ved=0CCsQ6AEwAA#v=onepage&q=Mycenaeans&f=false

Devries, Kelly, *Bitvy starověkého světa, Od Kadeše (1285 př. n. l) po Katalaunská pole (451 n. l.)*, Nakladatelství Brána, 2008.

Morris, Joseph, *The Origins of the Sea Peoples*, Florida State University, 2006, Article 199.

Nibbi, Alessandra, *A Re- examination of the Egyptian Sources*, Oxford, 1972

Oliva, Pavel, *Zrození řecké civilizace*, Akademia, 1976.

Oren, Eliezer D., *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment*, The University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia, 2000.

Shaw, Ian, *Dějiny starověkého Egypta*, Oxford University Press, 2000.

Sanders, N. K., *The Sea Peoples Warriors of the Ancient Mediterranean 1250- 1150 BC*, London: Thames and Hudson, 1978.

Velikovskiy, Immanuel, *Peoples of the Sea*, London: Sidgwick and Jackson, 1977.

Wachsmann, Shelley, *Seagoing Ships and Seamanship in the Bronze Age Levant*, Texas: A & M University, 1998, [online], cit. 1. 8. 2012. Dostupné z:

http://books.google.cz/books?id=apna4pv7Ks8C&printsec=frontcover&dq=Seagoing+Ships+and+Seamanship+in+the+Bronze+Age+Levant&source=bl&ots=m0vaVBZLiX&sig=BGVdMMctFbBsa1IPrDhLHJYQqTQ&hl=en&sa=X&ei=GC8ZUPqGKY7Msga6y4CwDw&redir_esc=y#v=onepage&q=Seagoing%20Ships%20and%20Seamanship%20in%20the%20Bronze%20Age%20Levant&f=false

Woudhuizen, Frederik Christiaan, *The Ethnicity of the Sea Peoples*, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2006.

Zamarovský, Vojtěch, *Za tajemstvím říše Chetitů*, Akademia, 1976.

Slovníky:

Liddell and Scoott, *Greek- English Lexicon*, Oxford University Press, 1889, sedmnácté přepracování.

Internetové zdroje:

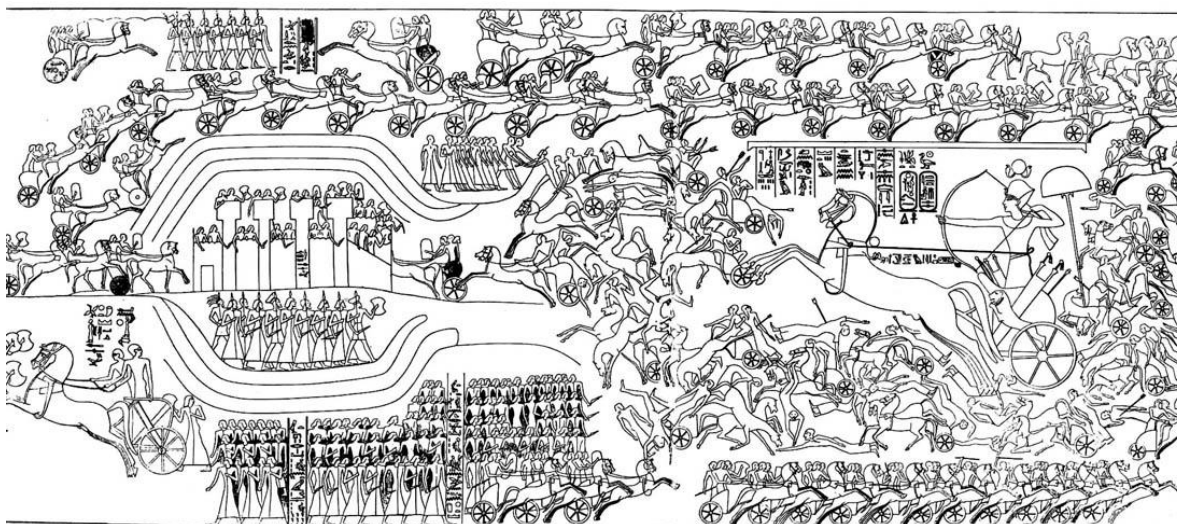
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>

<http://www.salimbeti.com/micenei/index.htm>

10. Obrazová příloha

Obr.1. Tažení Mořských Národů, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/index.htm>

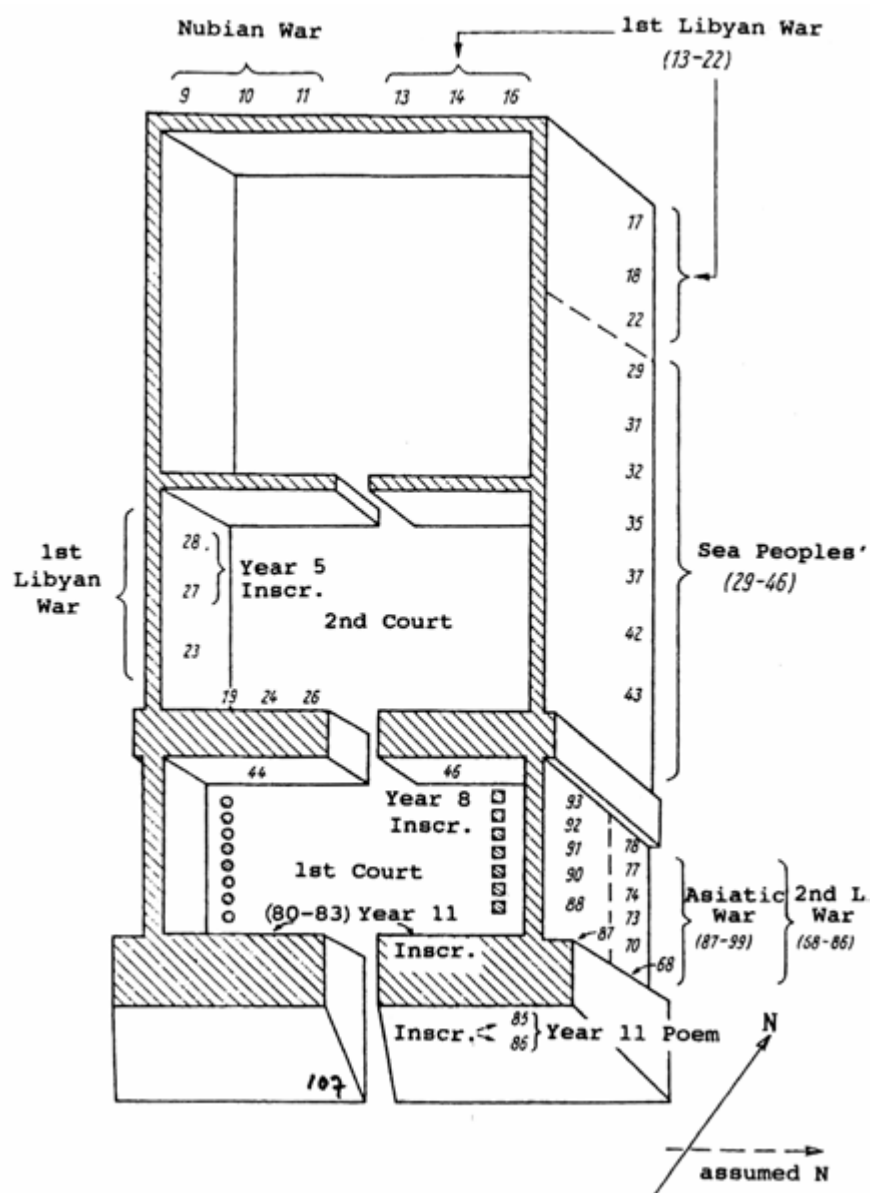
Obr.2. Vyobrazení bitvy u Kadeše, Zdroj: Woudhuizen, 2006, str. 32.

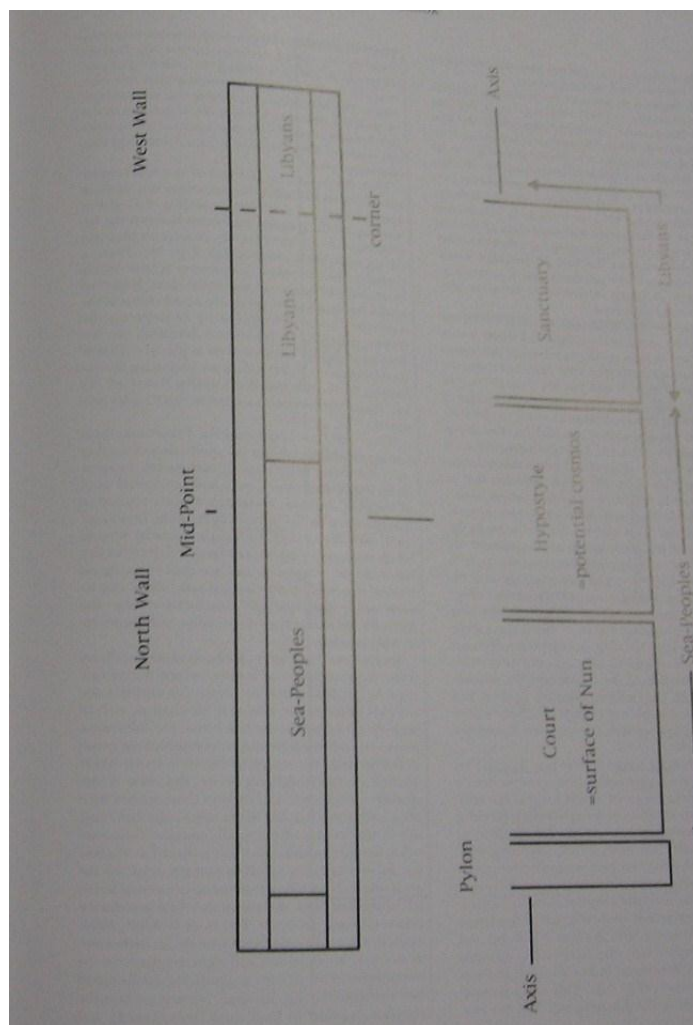
Obr.3. Merenptahova stéla, *Zdroj: Sandars, 1978, str.105.*

Obr. 4. Nuragh u Barumini, *Zdroj: <http://ac-support.europe.umuc.edu/~jmatthew/naples/nuraghipage.htm>*

Obr. 5. Plán zádušního chrámu v Medinet Habu, Zdroj: Woudhuizen, 2006, str.51.

Obr. 6. Válka s Libyjci a Mořskými Národy na severní zdi chrámu v Medinet Habu, Zdroj: Oren, 2000, str. 89.

Obr. 7. Bojovníci Shardana z Medinet Habu, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

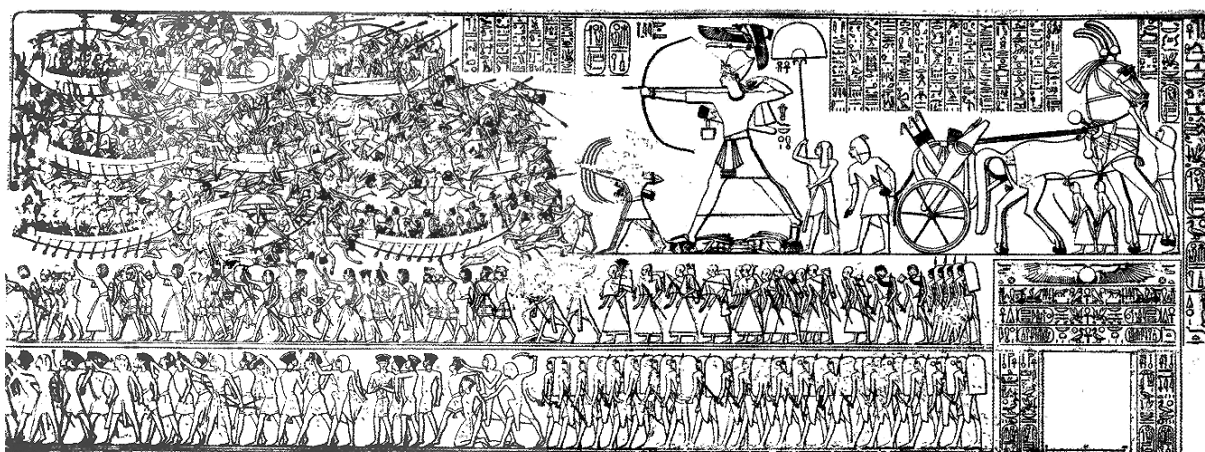

Obr.8. Pozemní bitva Ramesse III. S Mořskými Národy, Zdroj: Woudhuizen, 2006, str.53.

Obr. 9. Zajatci přivádění do Egypta, Zdroj: Woudhuizen, 2006, str. 53.

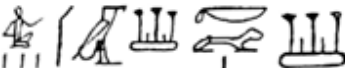

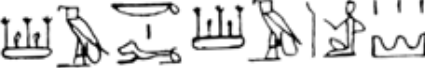

(a) Chetitě, (b) Amorite, (c) Tjeker, (d) Sherden, (e) Shasu, a (f) Teresh

Obr. 10. Námořní bitva, Zdroj: Woudhuizen, 2006, str. 53.

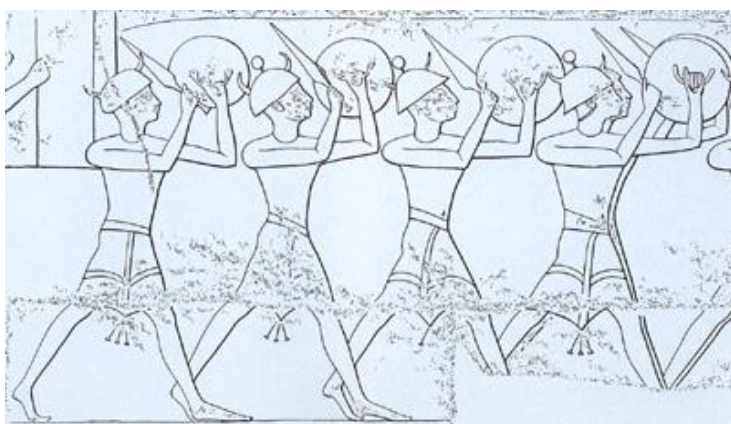
Obr. 11. Zajatci z bitev, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

I no.	II hieroglyphics	transliteration (Borghouts)	vocalization as employed in the present study
1		<i>š3rdn</i>	Sherden
2		<i>š3krš3</i>	Shekelesh
3		<i>ik3w3š3</i>	Ekwesh
4		<i>rkw</i>	Lukka
5		<i>twrš3</i>	Teresh
1		<i>prwst</i>	Peleset
2		<i>t3k3r</i>	Tjeker
3		<i>š3krš3</i>	Shekelesh
4		<i>d3iniw</i>	Denyen
5		<i>w3š3š3</i>	Weshesh

Obr.12. Přepis jmen Mořských Národů v hieroglyfech, Zdroj: Woudhuizen, 2006, str36.

Obr.13. Zobrazení Shardana na reliéfu z Abydu, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

Obr.14. Shardana na reliéfu z Medinet Habu, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

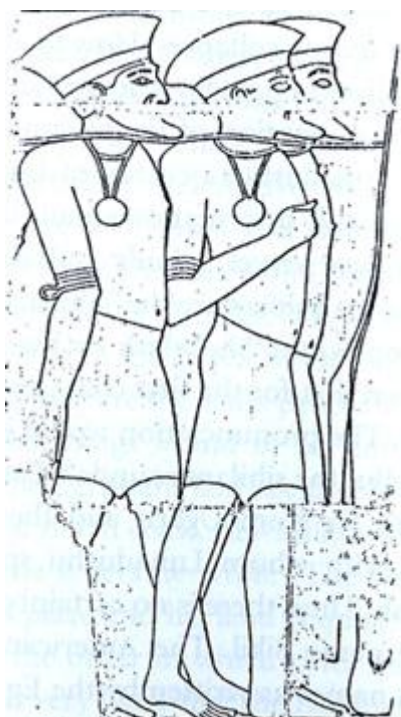
Obr.15. Dobře zachovaný reliéf s bojovníkem Shardana v Luxoru, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

Obr.16. Shekelesh, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

Obr.17. Denyen, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

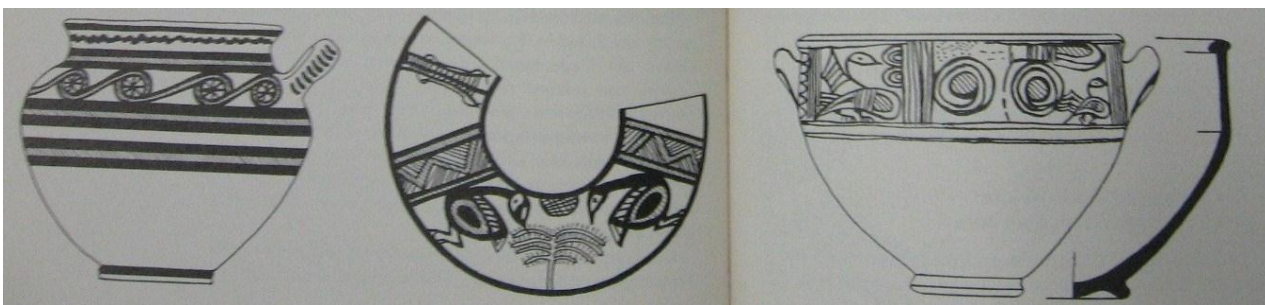
Obr. 18. Vyobrazení Tjeker, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

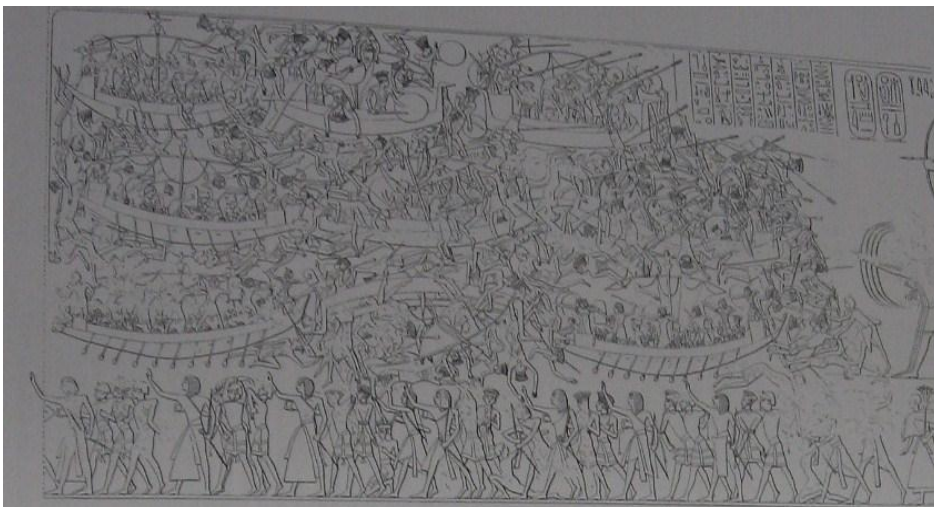
Obr.19. Teresh, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

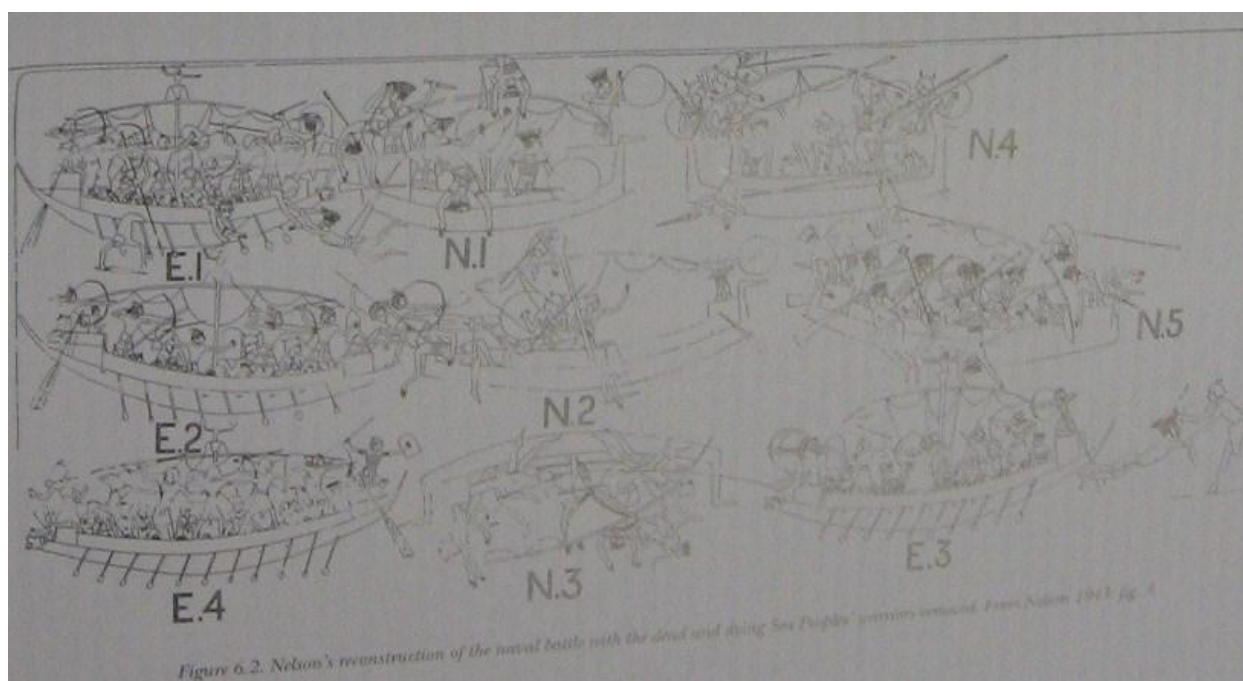
Obr.20. Peleset, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

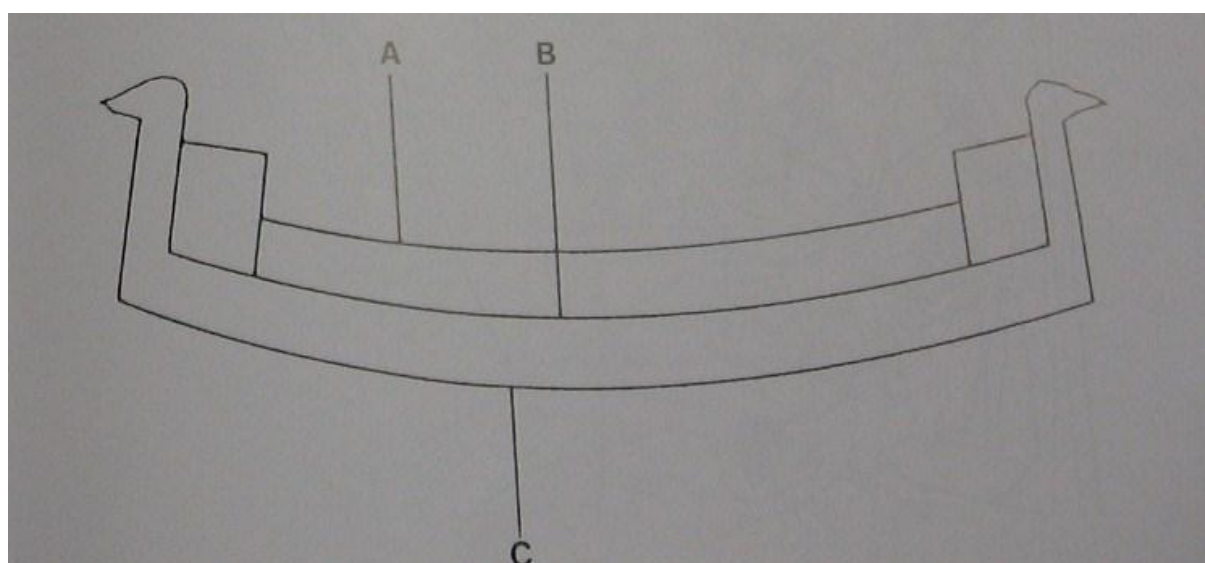
Obr. 21. Filištínská keramika, Zdroj: Sandars, 1978, s.168-169.

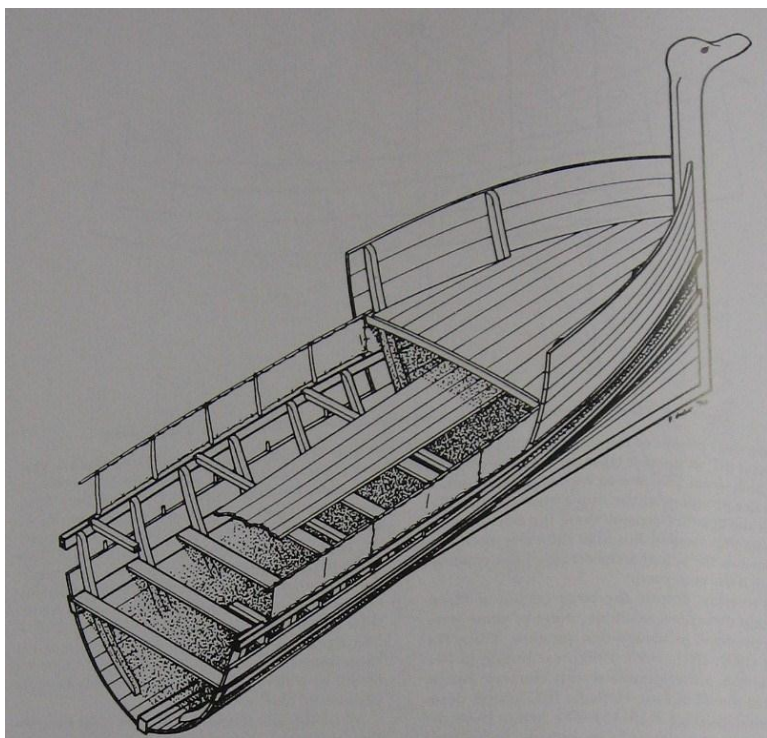
Obr.22. Lodě Mořských Národů z vyobrazení v Medinet Habu, Zdroj: Oren, 2000, str.106

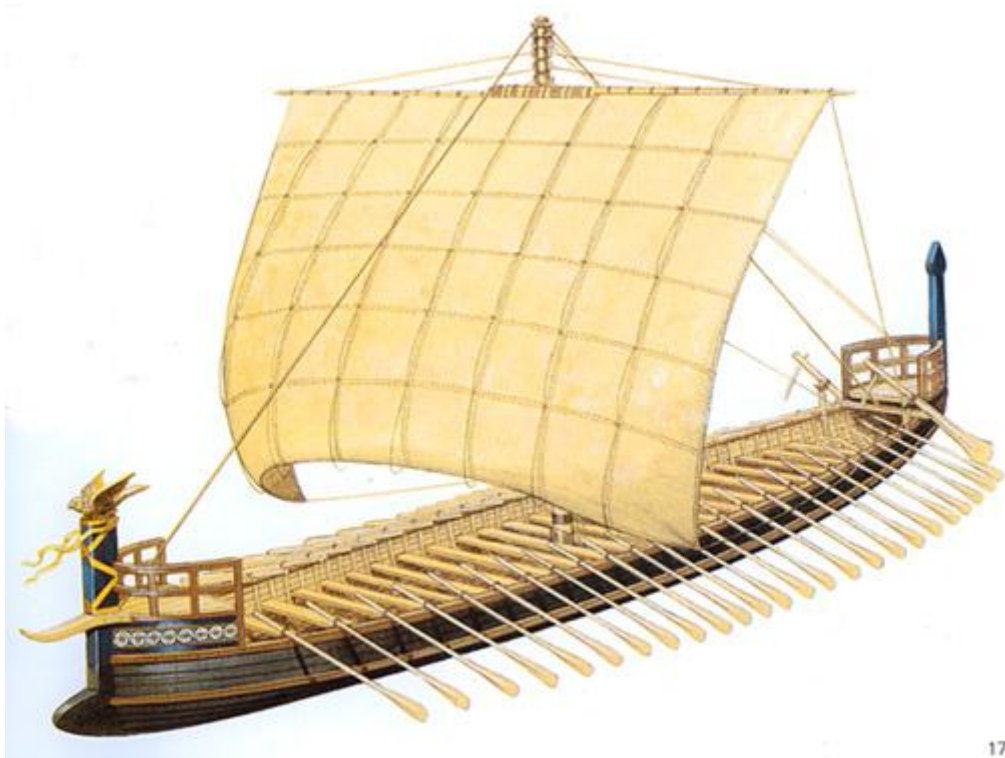
Obr. 23. Detail lodí, Zdroj: Oren, 2000, str. 107.

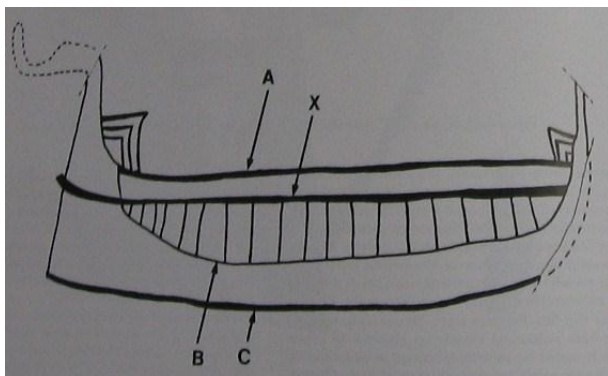
Obr.24. Linie lodí, Zdroj: Oren, 2000, str. 109.

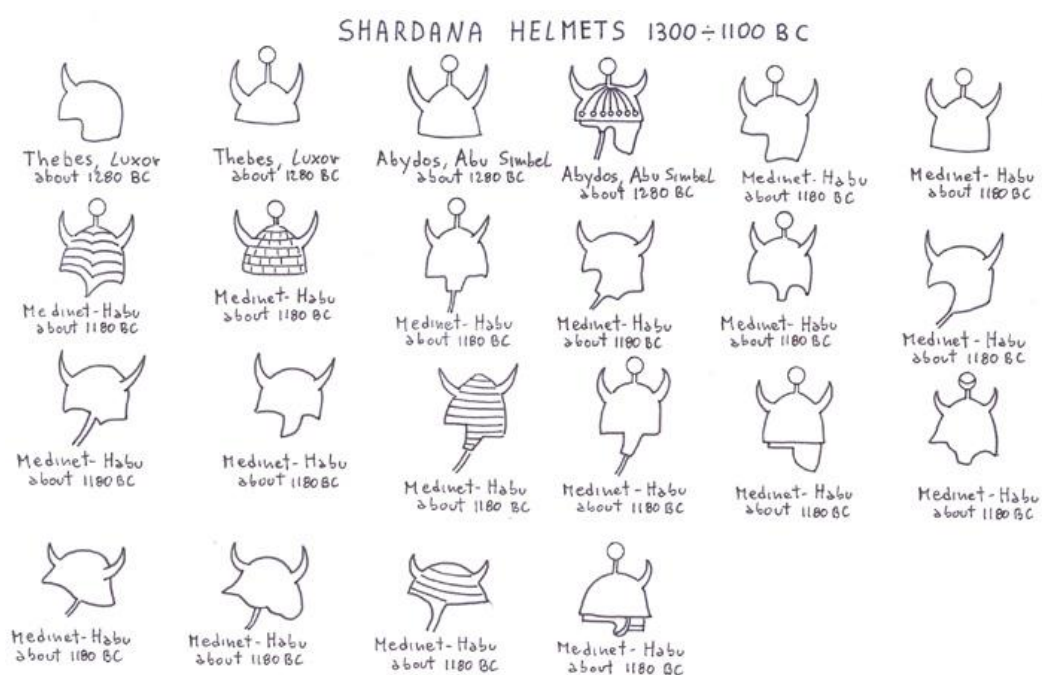
Obr.25. Rekonstrukce lodi Mořských Národů, Zdroj: *Oren*, 2000, str.116.

Obr. 26. Rekonstrukce lodi podle P. Conollyho, Zdroj:<http://www.salimbeti.com/micenei/index.htm>

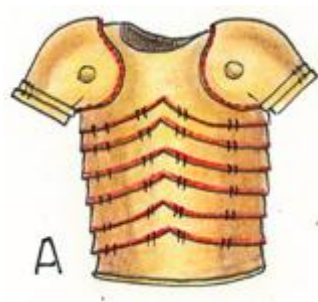
Obr.27. Lod' z Kynu, Zdroj: Oren, 2000, str.122.

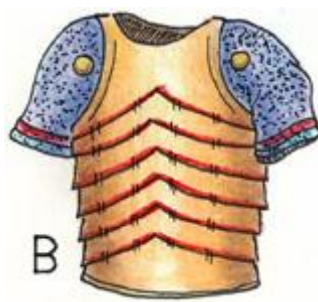
Obr.28. Druhy Shardanských přileb, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

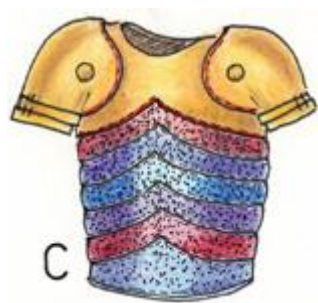
Obr.29. Meč achájského typu B, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

Obr.30.Výstroj, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

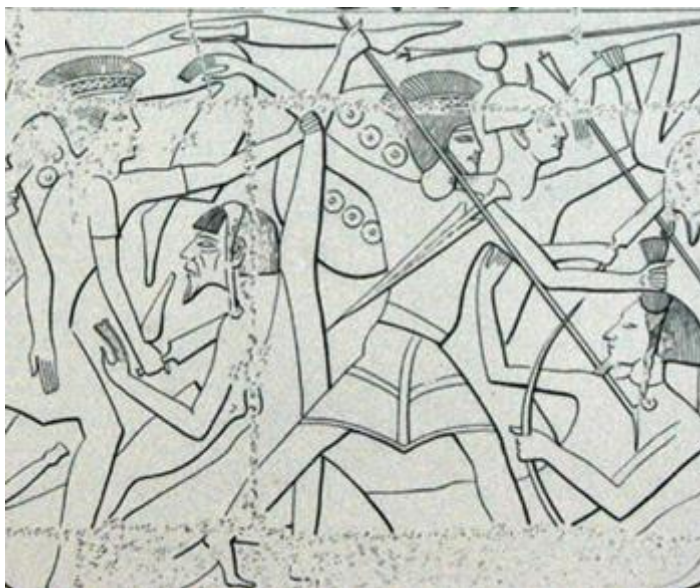
Obr.31.Výstroj, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

Obr. 32. Výstroj, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

Obr. 33. Výstroj, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

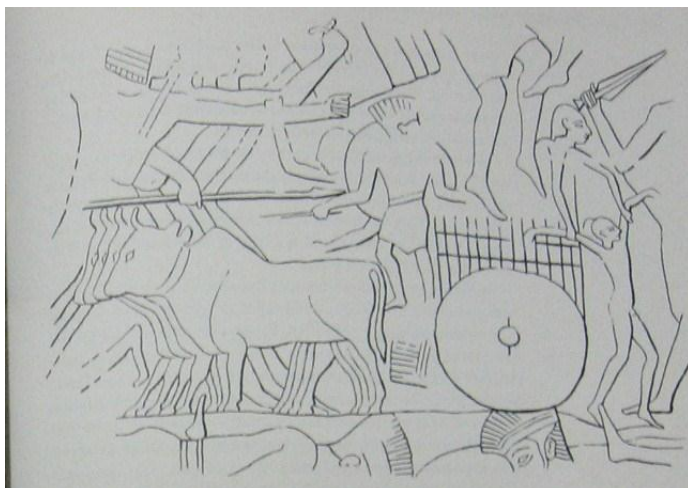
Obr.34. Vyobrazení Peleset v bitvě, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

Obr.35. Disk z Faistu, Zdroj: http://www.ancient-greece.org/images/museums/heraklion-mus/pages/154_5457b.jpg.htm

Obr.36. Výstroj, Zdroj: <http://www.salimbeti.com/micenei/sea.htm>

Obr.37. Vyobrazení vozů Mořských Národů, Zdroj: Sandars, 1978, str.122.